

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Bulevar oslobođenja 76, Novi Sad
Vojvode Mišića 48, Niš

Materijali za pripremu
prijemnog ispita:

BEZBEDNOST I KRIMINALISTIKA

Sadržaj

I	SOCIOLOGIJA.....	4
1.	Pojam društva.....	5
2.	Društvene institucije.....	5
3.	Društvene uloge.....	6
4.	Društveni položaji	7
5.	Društvena stratifikacija	8
6.	Organizacije	10
7.	Moć i vlast.....	11
8.	Država	11
8.1.	Teritorija	12
8.2.	Stanovništvo.....	12
8.3.	Državna vlast	13
9.	Pleme i država – važne razlike	15
10.	Državna organizacija	16
11.	Vrste državnih organa.....	17
12.	Oblici države.....	19
II	PRAVO	27
1.	Pravni pojam države.....	28
2.	Pojam i sadržina ustava	30
3.	Ustav Republike Srbije.....	31
3.1.	Pojam i obeležja Republike Srbije	33
3.2.	Organizacija vlasti	34
4.	Zaštitnik građana	36
5.	Društvena i pravna norma	36
6.	Materijalni i formalni izvori prava	37
7.	Pojam i elementi pravne norme.....	38
8.	Pojam pozitivnog prava.....	39
9.	Pojam i elementi pravnog sistema.....	40
III	PSIHOLOGIJA	43
1.	Uvod.....	44
1.1.	Predmet i definicija psihologije	44
1.2.	Ontogenetski razvoj i faktori psihičkog razvoja pojedinca.....	45
2.	Psihički procesi, osobine i stanja.....	46
2.1.	Pažnja.....	46

2.2.	Pojam učenja.....	47
2.3.	Pamćenje	47
2.4.	Zaboravljanje	48
2.5.	Intelektualne sposobnosti.....	49
2.6.	Emocije	49
2.7.	Pojam motiva	51
3.	Ličnost.....	52
3.1.	Šta proučava psihologija ličnosti	52
3.2.	Temperament i crte temperamenta.....	53
3.3.	Karakter i crte karaktera.....	54
3.4.	Poremećaji duševnog života.....	55

I SOCIOLOGIJA

1. Pojam društva

Društvo, kao pojam, ima puno značenja. Potiče od latinske imenice *societas*, u značenju zajednice, partnerstva, saveza ljudi sa zajedničkom svrhom. *Societas* se izvodi iz *socius* (drug, partner, saveznik).

Društvo se, u širem smislu, može definisati kao celina sastavljena od ljudi koji žive na određenoj teritoriji u kojoj su uspostavljeni njihovi međusobni odnosi, uloge i statusi. U užem smislu, pojam društva bi, pored navedene formulacije, uključivao i **brigu ove celine za sprovođenje zajedničkih ciljeva ljudi koji je sačinjavaju.**

Pojam društva često ukazuje na to da njegovi članovi dele neke zajedničke probleme, potrebe, interese i ciljeve. Stoga se koristi i kao sinonim za građane jedne zemlje, koji imaju zajedničke institucije i organizacije koje postoje da bi obezbudile građansko blagostanje. Životom u društvu, pojedinci teže da zadovolje važne fizičke, psihičke i emotivne potrebe. Živeći u društvu, pojedinac ima mogućnosti da bude bezbedan, zdravstveno i socijalno zaštićen, da lakše zadovoljava određene važne fiziološke i materijalne potrebe, ali i da stupa u psihički i emotivno važne komunikacije – sklapa poznantsva i prijateljstva, emotivna partnerstva itd. Još od doba prvobitnih ljudskih zajednica čovek se udruživao sa drugim ljudima zbog istih ovih ciljeva, koje je teško, ili uopšte nije, mogao da sprovede u usamljeničkom životu. Bilo rezultat delovanja instinkta, kao u slučaju mnogih (drugih) životinjskih vrsta, bilo racionalno promišljeno, udruživanje je bilo i ostalo u esenciji čovekovog bića. Međutim, udruživanje se nikada ne dešava bez postojanja nekakvih društvenih pravila koja imaju za cilj da uredi načine zadovoljavanja čovekovih potreba i sprovođenja zajedničkog života.

2. Društvene institucije

Otkad je „sveta i veka“, u svim društvenim zajednicama postojala su društvena očekivanja od ponašanja pojedinca. Ona se u sociologiji nazivaju društvene institucije (lat. *institutio* = ustanova; u kontekstu sociologije „ustanovljena ponašanja“). Drugim rečima, **društvena institucija je ustanovljena norma ponašanja koju priznaje neko društvo, posebna društvena grupa ili klasa.**

Društvenih institucija ima „bezbroj“, one postoje u svim društvenim odnosima i kontekstima. Pojedinci se o društvenim institucijama uče kroz proces socijalizacije, kroz

obrazovanje, informisanje i brojne društvene interakcije. Društvena institucija može biti očekivanje da mlađa osoba persira nebliskoj starijoj osobi, očekivanje da treba da se pokuca na vrata pre ulaska u tuđi prostor, ili očekivanje od studenata, ali i profesora, da budu primereno obučeni u prostoru obrazovne ustanove. Za nepostupanje po nekoj društvenoj instituciji uglavnom sledi neka vrsta društvene kazne, sankcije, koje mogu varirati od blagih oblika, kao što su podsmeh, prezir, izopštavanje iz neke društvene grupe, pa sve do fizičkog ili druge vrste nasilja, zavisno od važnosti date institucije i konteksta u kom se prekršaj iste dešava. Takođe, društvene institucije se mogu razlikovati od društva do društva, kao i unutar jednog društva, zavisno od društvene grupe i konteksta. Primera radi, dok u italijanskom društvu običaj pozdravljanja često uključuje i gestove značajnije fizičke bliskosti (zagrljaj, poljupci u obraz), u kineskom društvu se takvo isto ponašanje uglavnom smatra prekršajem društvene institucije. Ili, govoreći u okvirima istog društva, može se istaći da vidovi ponašanja i oblačenja koji su prihvatljivi za socijalni život mladih (za noćni život, na primer) uglavnom nisu prihvatljivi unutar nekih formalnih, profesionalnih odnosa.

Kako društvene institucije nastaju? Kao prvo, ljudska bića su podložna navikavanju. To znači da određeni oblici ponašanja koji se često ponavljaju prelaze u obrazac ponašanja koji se vremenom formira kao pravilo. **Ovakvi obrasci ponašanja olakšavaju ljudima svakodnevne izbore** – pojedinac ne mora „da se pita“ kako da se postavi u kojoj društvenoj komunikaciji (i koja će posledica po njega biti ukoliko načini grešku, između ostalog), već postoje uspostavljeni kalupi ponašanja koji mu olakšavaju komuniciranje. Takođe, društvene institucije, time što olakšavaju komunikacije i rutiniziraju određene segmente društvenog života, **olakšavaju zadovoljavanje važnih potreba i rešavanje važnih problema društva i pojedinca** (primera radi, preventivne mere zdravstvene zaštite u periodu eskaliranja virusa COVID 19 – očekivanje od pojedinca da se drži na određenoj fizičkoj razdaljini od drugih, nošenje maski i slično).

3. Društvene uloge

Društvene uloge su tipični oblici ponašanja u skladu sa očekivanjima drugih tj. oblici ponašanja u skladu sa društvenim institucijama. U svakom društvu, pojedinci imaju veliki broj društvenih uloga, koje se uklapaju u različite društvene kontekste i aktivnosti. Primera radi, mlađa ženska osoba može imati uloge ćerke, unuke, sestre, rođake, studentkinje, zaposlene osobe, građanke itd. zavisno od konteksta u kom se u datom trenutku nalazi, što povlači za sobom i različite oblike ponašanja koji se od te osobe očekuju.

Pojam *uloge* potiče iz pozorišta, kao i pojam ličnosti ili persone. Grčki izraz *prosopon* (iz čega je izveden latinski izraz *persona*) odnosio se na pozorišnu masku kojom su se tipizirali (karakterisali prema tipičnim svojstvima, osobinama) likovi u starogrčkoj drami. Dakle, uloga je podrazumevala tipizirani lik sa tipiziranim ponašanjima. I upravo nalik pozorišnim ulogama, društveni život pojedinca može se posmatrati kao igranje različitih uloga, u skladu sa društvenim normama. Društvo ispoljava obaveznost i prinudni karakter, očekujući od pojedinaca da vrše određene društvene uloge. Rečima Ralfa Darendorfa, društvo je „neumljiva i nasrtljiva činjenica koja istrgava pojedinca iz njegove individualnosti i određuje njegovo biće tuđim kategorijama spoljašnjeg sveta“. Naravno, pojedinac poseduje *izvestan* izbor, on može odabrati da se ne prikloni zahtevima i očekivanjima društva, ali u tom slučaju trpi izvesne društvene sankcije. S druge strane, priklanjajući se zahtevima društva, pojedinac možda gubi deo svoje individualnosti, ali zadobija društvenu potvrdu i odobravanje.

Svaki pojedinac ima mnoštvo društvenih uloga. Pritom, s obzirom na činjenicu da ljudi ne uspevaju uvek jasno da razgraniče kontekste u kojima se očekuju različite uloge, kao i na činjenicu da dolazi i do izvesnih mešanja datih konteksta, neretko dolazi do sukoba uloga (npr. pozicija univerzitetskog asistenta na ispitu, koji u odnosu na studente predstavlja autoritet, ali u odnosu na profesora igra podređenu ulogu). Na pojedincu je da, shodno njegovoj ličnosti, iskustvu i vrednovanju date situacije, izabere ponašanje kojim se dati konflikt uloga prevazilazi ili bar ublažava.

Društvene uloge se, kao i društvene institucije, uče, na manje ili više organizovan način. One su društveno-kulturno definisane kao sistem prava i obaveza, čime je omogućeno organizovano delovanje i predviđanje ljudskog ponašanja, kao i usklađivanje i planiranje akcija ljudi na osnovu ponašanja svojstvenog određenoj ulozi. Uloge se neretko javljaju u parovima (roditelj/dete, profesor/učenik, lekar/pacijent, pretpostavljeni/zaposleni itd.). Na kraju, važno je napomenuti da uvek postoje izvesne razlike između normativnog (željenog, propisanog) i stvarnog ponašanja u društvenim ulogama, jer, ma koliko normativno bilo jasno definisano i poznato, uloge u stvarnosti igraju pojedinci koji im daju poseban lični pečat.

4. Društveni položaji

Društveni položaji (ili socijalni statusi) jesu mesta koja pojedinci i društvene grupe zauzimaju u polju društvenih odnosa, a na osnovu nejednake raspodele tri ključna resursa: materijalnog bogatstva, društvene moći i društvenog ugleda. Svaki društveni položaj je vezan za određena očekivana društvena ponašanja. Od pojedinaca i društvenih

grupa, koji zauzimaju neki društveni položaj, očekuje se delovanje u skladu sa društvenim ulogama koje su vezane za taj položaj.

Društveni položaji odražavaju hijerarhijsku (vertikalnu) podelu jednog društva. Oni mogu, generalno posmatrano, biti viši i niži. Visok društveni položaj (koji sa sobom nosi značajno materijalno bogatstvo, ugled i/ili moć) omogućava pojedincu i grupi da utiču na važne društvene i istorijske tokove, kao i da uživaju u određenim privilegijama, čega su pojedinci i grupe nižeg društvenog položaja uglavnom lišeni. Međutim, društveni položaji podrazumevaju i specifične obaveze u pogledu vršenja društvenih uloga, odnosno one oblike ponašanja koji se smatraju karakterističnim za taj društveni položaj (banalnim primerom govoreći, dok se smatra društveno prihvatljivim da fizički radnik, koji ne poseduje visok društveni položaj, zajedno sa svojim kolegama popije pivo ispred prodavnice, to isto se ne može reći za visokog predstavnika vlasti).

Društveni položaji se obično dele na *pripisane* i *stečene*.

Pripisani društveni položaji jesu oni koji se pojedincima pridaju samim njihovim rođenjem. Ovi društveni položaji nisu rezultat delovanja i dostignuća pojedinca, već su dati, dobijeni (po osnovu prirodnih faktora, kao što su pol ili boja kože, kao i društvenih, poput porodičnog bogatstva i uticaja, naslednih titula, klasnih pripadnosti i sl). Dakle, pripisane društvene položaje „ne možemo da biramo“. S druge strane, **stečeni društveni položaji rezultat su delovanja i zalaganja pojedinca tokom života** (učenje, rad, profesionalno obučavanje i usavršavanje itd). Međutim, na stečene društvene položaje utiču i ukupne životne šanse koje pojedinac ima u nekom društvenom okruženju, što znači da pripisani (početni) društveni položaj može olakšati, otežati, ili čak sasvim onemogućiti napredovanje u pogledu stečenih društvenih položaja.

Pripisani društveni položaji dele se na *privilegovane* i *deprivilegovane*. Nejednaka raspodela materijalnog bogatstva, društvene moći i društvenog ugleda koju pojedinac „zatiče“ rođenjem u nekom društvenom kontekstu stvara ovu važnu podelu. Privilegovan ili deprivilegovan karakter pripisanih položaja bitno utiče na ukupne šanse pojedinca. S druge strane, **stečeni društveni položaji mogu biti viši, niži ili istovetni u odnosu na pripisane.**

5. Društvena stratifikacija

Pojam stratifikacije potiče iz geologije (*stratum* = sloj) u kojoj stratifikacija predstavlja slojevitost zemlje, slojeve zemlje koji u vertikalnom nizu stoje iznad, odnosno ispod drugih

slojeva. U sociologiji se **pod stratifikacijom smatra rangiranje pojedinaca i društvenih grupa iznad ili ispod drugih, a s obzirom na nejednako posedovanje društvene moći, društvenog ugleda i materijalnog bogatstva.**¹ Drugim rečima, društvena stratifikacija predstavlja rangiranje društvenih položaja pojedinaca i društvenih grupa.

Karakter jednog društva bitno određuje mogućnosti za društveno napredovanje, odnosno zauzimanje viših društvenih položaja. U nekim društvima postoji dominacija pripisanih društvenih položaja, što znači da postoji slaba ili nikakva mogućnost za društveno napredovanje kroz delovanje i sticanje tokom života, već da pojedinci nužno ostaju na položajima koji su im pridati po rođenju. Tipična takva društva, u kojima pripisani položaji imaju definitivnu prevagu nad stečenim, jesu robovlasnička ili srednjovekovna feudalna društva (izuzev u zaista vanrednim okolnostima dete roba će do kraja života ostati rob, dete kmeta kmet itd.). Ovakva društva, **društva u kojima postoje slabe ili nikakve šanse za promenu i poboljšanje društvenih položaja nazivaju se zatvorenim društvenim strukturama ili zatvorenim stratifikacionim modelima.** S druge strane, **otvorene društvene strukture ili otvoreni stratifikacioni modeli predstavljaju društva u kojima postoje značajne mogućnosti za promenu i poboljšanje društvenih položaja.** Ovakvi stratifikacioni modeli karakteristični su za savremena demokratska društva u kojima postoji značajna sloboda pojedinca, kao i značajna težnja nacionalnoj, polnoj, rodnoj, rasnoj, religijskoj i drugim vrstama ravnopravnosti i jednakosti. U takvim društvima, pojedinci mogu samostalnim radom, trudom i profesionalnim orijentacijama da društveno napreduju i vremenom zauzimaju više društvene položaje. Ipak, važno je napomenuti da *sasvim otvorena društvena struktura* ne postoji, već da neko društvo može biti samo manje ili više blizu takve ideje. I u najdemokratskijim društvima postoje određeni oblici diskriminacije i predrasuda prema određenim društvenim grupama, dok u mnogima postoje i značajno rašireno siromaštvo i socijalna beda, koji otežavaju pripadnicima tih grupa i slojeva delovanje sa ciljem zauzimanja viših društvenih položaja.

¹Moć predstavlja mogućnost pojedinaca i društvenih grupa da drugima u društvu nametnu svoju volju (da ti drugi prihvate njihovu volju i ponašaju se u skladu sa njom), bez obzira na to da li postoje otpori ili ne. Ugled se odnosi na značaj i poverenje koje pojedinci i društvene grupe pridaju nekome na osnovu nekih njegovih sposobnosti, karakteristika i/ili položaja. Stoga bi primer za visoko rangiranog člana društva (pojedince na visokom društvenom položaju) mogao biti poznati i priznati hirurk, kao osoba koja poseduje ugled, značajnu društvenu moć i izvesno materijalno bogatstvo. S druge strane, ne moraju sve osobe višeg društvenog položaja posedovati sva tri ova resursa. Primera radi, postoje pojedinci koji poseduju važan ugled i moć, ali ne poseduju značajno materijalno bogatstvo – priznati naučnici i istaknuti intelektualci, neke verske vođe itd. S druge strane, očigledan primer za nisko rangirane članove društva (pojedince na niskom društvenom položaju) jesu pripadnici nekih socijalno ugroženih i diskriminiranih društvenih grupa poput beskućnika.

6. Organizacije

Pojam organizacije blizak je pojmu društvene institucije. Veoma često se u društvenom govoru ovi pojmovi koriste kao sinonimi. Sociološki posmatrano, pak, postoje izvesne razlike. Dok institucija predstavlja neku normu ponašanja pojedinaca u društvu, očekivanje od ponašanja pojedinaca, organizacije tim očekivanim ponašanjima daju precizno razrađenu i definisanu formu. Tako, ako je institucija *očekivanje da treba pomoći bolesnom čoveku* (ovakva institucija postoji još od prvobitnih ljudskih zajednica), organizacija koja sprovodi/zadovoljava ovo očekivanje u savremenim društvima jeste *dom zdravlja* ili *bolnica*. Ako je institucija *očekivanje da treba zaštititi društvenu zajednicu*, organizacija u savremenim društvima jeste *policija* ili *vojska*.

Institucije su, istorijski gledano, mnogo starije od organizacija, i postojale se u svim ljudskim zajednicama. Međutim, kako bi se zadovoljavanje očekivanja koja neke institucije (odnosno društvo) postavljaju sprovelo na najefikasniji i društveno najpoželjniji način, razvijenija društva su vremenom formirala organizacije koje će se tim zadacima baviti. Primera radi, sa razvojem znanja i nauke postalo je mnogo smislenije i poželjnije formirati organizaciju kao što je bolnica, u okviru koje će biti zaposleni osposobljeni stručnjaci sa kompetencijama, jasnom raspodelom nadležnosti, ovlašćenja i delokruga poslova, negoli pitanje javnog zdravlja prepustiti lokalnom vraču, šamanu, ili prosto bilo kom drugom članu zajednice. Drugim rečima, iz institucija su ponikle organizacije, i svaka organizacija u svojoj osnovi ima jednu ili više društvenih institucija. S druge strane, nemaju sve institucije organizacionu formu. Recimo, prijateljstvo jeste društveni odnos koji podrazumeva postupanje po izvesnim očekivanjima (od prijatelja se očekuje pomoć u nevolji, solidarnost, podrška i razumevanje itd), pa se može posmatrati kao zbir institucija ili kao jedna kompleksna institucija, a pritom nema nikakvu organizovanu ili organizacionu formu.

Kako se mogu definisati organizacije? Jednostavna formulacija bi bila da su **organizacije velika grupisanja ljudi strukturirana po različitim kriterijumima, opremljena određenim resursima, i uspostavljena zarad postizanja određenih ciljeva**. Iz ovoga proizlazi da organizacije u sebi sumiraju tri povezana značenja: 1. reč je o hijerarhijski uređenim sistemima, zasnovanim na određenim normama kojima se definiše međusobni odnos ljudi kroz sistem prava i obaveza; 2. one podrazumevaju ustanovljeni raspored najracionalnijih radnji, u cilju što efikasnijeg obavljanja neke delatnosti; 3. one su poseban oblik udruživanja ljudi radi ostvarivanja nekih posebnih ciljeva.

7. Moć i vlast

Moć postoji u svim društvenim odnosima, i može se zasnivati na različitim pojavama i činiocima – na formalnoj poziciji (npr. direktor spram zaposlenog), materijalnom bogatstvu, društvenom ugledu, znanju i obrazovanju, fizičkoj snazi, fizičkom izgledu i privlačnosti, harizmi, manipulaciji itd. Moć, po Maksu Veberu, „predstavlja izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja uprkos otporu, bez obzira na čemu se zasnivaju ti izgledi“. Drugim rečima, **moć predstavlja mogućnost da pojedinci i društvene grupe nametnu drugima svoju volju, bez obzira na to da li ti drugi pristaju na to ili ne, a da bi se ostvarili određeni ciljevi ili interesi.** Primera radi, nadređeni poseduje moć da podređenom izda neku direktivu, uglednog i obrazovanog će pojedinci u nekom kontekstu poslušati zbog uverenja u njegovo znanje i sposobnosti, privlačna i harizmatična osoba će sprovesti svoju volju nad nekim pojedincima zbog njihove želje i potrebe da zadobiju odobravanje i privrženost te osobe.

Vlast predstavlja poseban oblik moći. **U širem smislu, vlast je legitimni (društveno prihvaćeni) oblik moći, koji podrazumeva odnos nadređenosti i podređenosti, te time i obavezu podređenih da se pokore naredbi određenog sadržaja.** Zadatak vlasti je da štiti uspostavljeno društveno ustrojstvo i služi toj svrsi. O ovom pojmu će biti više reči u narednom tekstu.

8. Država

Pojam države veoma je blizak pojmovima moći i vlasti, jer su i moć i vlast ugrađene u državu. Ne postoji država bez vlasti i moći. **Država se može definisati kao društvena zajednica i politička organizacija sa monopolom na upotrebu fizičke sile na određenoj teritoriji.**

Postoje **tri ključna elementa države** (elementi bez kojih država ne može da postoji):

1. Teritorija

2. Stanovništvo

3. Državna vlast

8.1. Teritorija

Teritorija predstavlja trodimenzionalni geografski prostor (tri dimenzije su površina zemljine kore, zatim utroba, tj. unutrašnjost zemljine kore, i vazdušni prostor) omeđen državnim granicama. Pravno i političko jedinstvo teritorije ne mora se nužno podudarati sa geografskim jedinstvom. Postoje brojni primeri država čija teritorija ne predstavlja jedinstvenu, već rasparčanu, geografsku celinu. Takav je bio slučaj sa kolonijalnim silama, čiji su deo teritorije predstavljale kolonije veoma udaljene od „matice“. Takvih slučajeva ima i u savremenosti – primera radi, Aljaska, koja predstavlja državnu teritoriju SAD, ali je fizički odvojena od „osnovne“ teritorije, ili Kalinjingradska oblast, koja se nalazi između teritorija Poljske i Litvanije, te je time odvojena od preostale, značajno veće, državne teritorije. Takođe, u delovima sveta (unutar teritorija drugih država) u kojima određena država ima svoje ambasade i konzulate (diplomatsko-konzularna predstavništva - DKP), taj prostor ima tzv. eksteritorijalni status, što znači da se smatra teritorijom države čija je ambasada, odnosno konzulat. U državnu teritoriju spadaju, u zavisnosti od statusa, i brodovi i avioni, što je detaljno regulisano odredbama međunarodnog prava.

8.2. Stanovništvo

Stanovništvo određene države čine svi ljudi koji borave na teritoriji države i koji su podvrgnuti njenoj vlasti, te su stoga u obavezi da poštuju važeće pravne norme. Stanovništvo se može razvrstati na nekoliko osnovnih kategorija, a to su državljani, strani državljani, bipatridi, polipatridi i apatridi.

Državljeni predstavljaju kategoriju državnog stanovništva koji u pravnom odnosu sa državom imaju najširi spektar prava i obaveza, i obratno. Što će reći da neka prava i obaveze koja državljani imaju, druge kategorije stanovništva nemaju, poput prava glasa ili obaveze služenja vojnog roka. Državljanstvo se može steći na više načina, koji nisu svi u podjednako meri u upotrebi u svim državama. Dva osnovna načina su *ius soli* („pravo teritorije“) i *ius sanguinis* („pravo krvi“). *Ius soli* podrazumevanje pravo sticanja državljanstva na osnovu rođenja na teritoriji konkretne države (prema mestu rođenja). Ovaj način sticanja državljanstva karakterističan je za imigracione države, poput SAD i Kanade. *Ius sanguinis* predstavlja način sticanja državljanstva na osnovu krvne veze između deteta i roditelja – dete stiče državljanstvo one države čiji su državljani njegovi roditelji, bez obzira na to gde je rođeno. Ovaj način sticanja državljanstva postoji u velikom broju evropskih država. Državljanstvo se može steći i na druge načine. *Naturalizacija – prirođenje* postoji kao dopunski način sticanja državljanstva ukoliko neko lice ne može steći državljanstvo osnovnim

načinima sticanja. U ovom slučaju to lice stiče pravo na državljanstvo dokazima da je lično vezano za tu državu (dužinom boravka, zaposlenjem, sklapanjem braka itd). Takođe, državljanstvo se može steći i *aneksijom*, tj. mirnim ili nasilnim pripajanjem teritorije neke druge države, čiji državljani u tom slučaju postaju državljani države koja je izvršila aneksiju.

Strani državljani (ili stranci) se takođe smatraju državnim stanovništvom jer su podvrgnuti vlasti države na čijoj teritorije trajnije ili privremeno borave. Strani državljani poseduju većinu prava i obaveza koje poseduju i domaći državljani, ali ne sva – primera radi, strani državljani nemaju pravo glasa, niti mogu biti članovi državnih organa, kao što nemaju ni pomenutu obavezu služenja vojnog roka. Posebna podkategorija, pak, jesu lica sa diplomatskim imunitetom. Oni se nazivaju eksteritorijalnim osobama i izuzeti su (najvećim delom) od vlasti države u kojoj vrše diplomatsku misiju svoje matične države.

Bipatridi i polipatridi jesu lica sa dva, odnosno više, državljanstava. Njihov pravni položaj, odnosno status prava i obaveza, reguliše se pravilima međunarodnog prava, kao i unutrašnjim pravilima država čija državljanstva imaju.

Apatridi (ili apoliti) su lica bez državljanstva, tj. lica koja nemaju državljanstvo nijedne države. Ova lica nikada nisu stekla državljanstvo, ili su ga izgubila kao posledicu nekih događaja (npr. usled ratova, promena državnih granica, nestankom države). Njihov pravni položaj uređen je, takođe, pravilima međunarodnog prava, kao i unutrašnjim pravilima država čiji su stanovnici. Apatridi ne poseduju mnoga prava koja imaju druge kategorije državnog stanovništva.

8.3. Državna vlast

Već je navedeno razumevanje vlasti u širem smislu, kao legitimnog, iliti društveno prihvaćenog, oblika moći koji podrazumeva mogućnost zapovedanja nadređenih subjekata u odnosu na podređene. U tom smislu, i primitivna plemena su imala svoju vlast (vođe, poglavice, glavešine), a njihova mogućnost zapovedanja je najčešće bila zasnovana na društvenom ugledu vođa (uverenje u posebne sposobnosti vođe, vođino posedovanje religijsko-magijskog autoriteta i sl). Ipak, vlast u ovakvim slučajevima bismo uglavnom mogli da okarakterišemo kao *meku, slabu*, vlast.

Vlast u užem smislu (tipična državna vlast) postoji u onim zajednicama u kojima je garant sprovođenja njenih odluka **primena monopola fizičke sile** (koju u savremenim državama sprovode vojska i policija). Sankcija upotrebom monopola fizičke sile predstavlja meru kažnjavanja onih koji se odluka vlasti ne pridržavaju, i, što je važnije, deluje kao preventivna

mera koja odvrća od takvog nepridržavanja. Državna vlast ne može da postoji ukoliko ne poseduje monopol fizičke sile (koristi se još i pojam fizička prinuda), jer u tom slučaju ne bi mogla da primora stanovništvo na pokornost i poštovanje njenih odluka.

S druge strane, vlast koja se oslanja isključivo na голу silu ne može se održati dugo vremena, već je potrebno da postoji i pristanak relativno značajnog dela društva nad kojim se vrši vlast. Ovaj pristanak društva, tj. značajna društvena prihvaćenost vlasti, naziva se **legitimitet**. Svaka vlast teži osnaženju svog legitimiteta time što pokušava da stvori moralno i praktično opravdanje za svoje delovanje. Pritom, legitimitet nikada ne znači apsolutni pristanak – nijedna vlast nikada nije uživala pristanak celokupnog društva. Legitimitet ne mora čak ni da znači pristanak većine, već se može zasnivati na pristanku manjine dok je značajan drugi deo društva pasivan kada je reč o pružanju otpora vlasti (primera radi, može se desiti da na izbore ne izađe 40 odsto građana sa pravom glasa, ali će se legitimnom smatrati ona politička opcija koja je osvojila natpolovičnu većinu glasova birača koji jesu izašli na izbore), što znači održanje statusa quo (postojećeg stanja). Ali je važno imati na umu činjenicu da vlast sa izraženo ili u potpunosti urušenim legitimitetom ne može dugo da se održi.² Stoga se smatra da je drugi stub vlasti, pored monopola fizičke sile, posedovanje legitimiteta.

Imajući sve navedeno u vidu, državnu vlast možemo definisati kao **legitimni oblik moći koji podrazumeva odnos nadređenosti i podređenosti države i njenog stanovništva, čime i obavezu stanovništva da se pokorava naredbama određenog sadržaja, a za čije je sprovođenje garant državni monopol fizičke sile.**

Na kraju, govoreći o državnoj vlasti, važno je obrazložiti i njeno najvažnije svojstvo (karakteristiku), a to je suverenost (suverenitet). **Suverenitet predstavlja vrhovnost vlasti jedne države u pogledu donošenja i sprovođenja političkih odluka.** Unutrašnji suverenitet podrazumeva da je državna vlast najviša vlast na određenoj teritoriji, te da raspolaže moći kakvu nema nijedna druga društvena organizacija ili pojedinac. Spoljašnji suverenitet podrazumeva da je država nezavisna i ravnopravna u odnosima sa drugim državama. Ipak, važno je napomenuti da je apsolutni suverenitet teorijski koncept, te da je u praksi suverenitet uvek manje ili više ograničen, naročito u savremenom globalizovanom svetu. Suverenitet država može biti ograničen članstvom u međunarodnim i nadsudnacionalnim organizacijama

² Važno je napomenuti i činjenicu da legitimitet nikada ne može sasvim precizno da se „izmeri“. Jedino se demokratska društva približavaju ovoj mogućnosti kroz održavanje slobodnih i poštenih izbora na kojima se biraju predstavnici vlasti. Ali isto tako, pobednik na izborima može „već koliko sutra“ da značajno izgubi na popularnosti; legitimitet je izrazito promenljiva kategorija.

(koje u određenim oblastima mogu imati primat u odnosu na državu, kao što je npr. EU, koja u pojedinim elementima podseća na državu u stvaranju, bez obzira na postojeći trend dezintegracije), uticajem međunarodne zajednice i velikih političkih, ekonomskih i vojnih sila, centara ekonomske i druge moći itd.

9. Pleme i država – važne razlike

Poreklo države gubi se daleko u vremenu, a pre države su postojale druge ljudske zajednice, poput roda i plemena, koje su bile zasnovane na krvnom srodstvu. Imajući u vidu u prethodnom delu teksta obrazložene pojmove vlasti, ovde ćemo navesti neke od suštinskih razlika između države i plemena, kao ljudske zajednice koja je prethodila nastanku države.

Suštinske razlike između plemena i države proističu iz činjenice da se **pleme zasniva na krvnoj (srodničkoj) vezi njegovih pripadnika, dok su stanovnici jedne države međusobno povezani pravnom vezom (formalno definisanim odnosom prava i obaveza između sebe, kao i spram državne vlasti)**. Iz ove osnovne razlike proističu i druge važne razlike. Kao posledica činjenice da su saplemenici zapravo srodnici, plemena se odlikuju **slabijom disciplinom i hijerarhijom i**, kao što je u prethodnom tekstu pomenuto, **poseduju meku vlast**. Srodnik srodnika, u slučaju prekršaja nekog društvenog pravila, uglavnom neće kazniti tako oštrom sankcijom kao što će to biti slučaj u bezličnom odnosu u kom neznanc sudi neznancu ili prema njemu primenjuje fizičku silu (kao u slučaju države). Iz ovakvog karaktera srodnitva i značajne jednakosti u plemenskim odnosima je, dakle, proisticala i činjenica da se vlast poglavica (glavešina, poglavara plemena) pre zasnivala na društvenom ugledu negoli na snažnoj primeni fizičke sile.³

Do prelaska sa stupnja plemenskog oblika života na stupanj državne organizovanosti moglo je dolaziti time što bi jedno pleme sukobom podvrglo drugo pleme (ili plemena) svojoj vlasti. Time bi podređeni plemenu osvajaču postajali njegovi nesrodnici, u odnosu na koje je osvajač, kako bi ostvario i zadržao kontrolu, primenjivao i razvijao mehanizme organizovanog nasilja i stroge discipline. Postepeno je većina stanovnika ove rastuće zajednice postajala sastavljena od pojedinaca koji nisu srodnici vlasti, čime život zajednice počinje da se zasniva na pravnoj, a ne više na krvnoj vezi. Ovom procesu moglo je doprinostiti i postepeno mešanje stanovništva, kao i brojčani rast plemena osvajača (rodbinske veze

³Slaba disciplina i hijerarhija u životu brojnih plemena naročito je vidljiva iz njihove vojne (ratničke) organizacije. Plemena su svakako koristila određene ratne taktike i strategije, te imala i sopstvene zapovednike (ratne poglavice), ali je do uspostavljanja brutalne vojne discipline došlo tek sa pojavom države (primera radi, vojna disciplina u Rimskom carstvu).

između delova plemena postaju udaljenije, dolazi i do preseljenja brojnih pripadnika plemena, te se gubi svest o srodstvu). Time vladajuća grupacija postaje srodnički udaljena od stanovništva, a sa razvijenim aparatom fizičke prisile na raspolaganju.⁴ Takva „prva“ država delovala je sa fokusom na dve misije: vojnu, kao misiju odbrane od spoljašnjeg neprijatelja, i sudsku, kao misiju održanja unutrašnjeg mira, reda i poretka. Kulturna i obrazovna misija usmerena ka stanovništvu predstavlja odlike savremenijih društava i drugačijeg razumevanja države – ne države kojoj podanici treba da služe, već države koja treba da služi svojim građanima. U tom dugom istorijskom procesu država će razvijati brojne funkcije i „razgranavati“ aparat državne organizacije.

10. Državna organizacija

Državna organizacija ima svojstva svake organizacije,⁵ najpre ciljeve. Savremena država bi trebalo da bude servis za rešavanje važnih društvenih problema i zadovoljavanje važnih društvenih interesa. Stoga država poseduje i sredstva, resurse (kadrovske, finansijske, materijalne, i druge), koji bi trebalo da se koriste u te svrhe. Svakako bi trebalo da donosi i pravne norme kojima se teži da se onemogućiti zloupotreba tih resursa sa ciljem sprovođenja i zaštite javnog tj. društvenog interesa. Državna organizacija se raščlanjuje na veći broj organa koji obavljaju određene poslove. **Državni organi se, stoga, mogu definisati kao relativno stabilne i trajne organizacije koje obavljaju određenu službu, u skladu sa ciljevima državne organizacije.** Državne organe čine pripadnici – članovi, koji se nazivaju državnim službenim licima, te koji su povezani određenim poslovima. **Postoje dve vrste državnih službenih lica – službenici i neslužbenici. Službenicima je državna služba stalno zanimanje za koje primaju platu, dok neslužbenici državnu službu vrše povremeno i privremeno tj. po potrebi, pored svog redovnog zanimanja.**

⁴Svakako da je i tehnološki razvoj u značajnoj meri doprineo udaljavanju vlasti od stanovništva i stvaranju snažnog aparata fizičke sile. Sa mogućnošću za kreiranje viška proizvoda koje je tehnološki napredak obezbeđivao (npr. napredak u oblasti poljoprivrede, zanatskih poslova i sl.) osnaživane su i težnje pojedinaca da učvrste vlast, kako bi sticali uvek veće materijalno bogatstvo.

⁵ Podsetimo se da su organizacije velika grupisanja ljudi strukturirana po različitim kriterijumima, opremljena određenim resursima i uspostavljena zarad postizanja određenih ciljeva.

11. Vrste državnih organa

U ovom delu teksta su iznete neke od osnovnih podela, odnosno vrsta državnih organa.

S obzirom na činjenicu da država ne može da postoji bez posedovanja monopola fizičke sile, kao i na činjenicu da za sprovođenje raznolikih državnih ciljeva moraju delovati i organizacije koje nemaju oružani karakter, državni organi se dele na **oružane** i **civilne** organe. U oružane organe spadaju vojska i policija, dok su svi preostali državni organi civilni.

S obzirom na razliku između načina na koji lica ulaze u državnu organizaciju, državni organi se dele na **demokratske** i **nedemokratske**. Demokratski organi biraju se neposredno od strane građana (npr. parlament), ili posredno, tj. od strane predstavnika građana (npr. parlament bira vladu). S druge strane, nedemokratski organi se u državnu organizaciju uključuju načinima koji isključuju izražavanje volje građana, što će reći postavljenjem (najveći broj nedemokratskih organa spada u tzv. birokratske državne organe – npr. upravni i sudski organi) ili naslednim putem (šef države u monarhiji – monarh).

U zavisnosti od toga koliko lica učestvuje u postupku odlučivanja, državni organi se dele na **inokosne** i **kolegijalne** (zborne). O inokosnom državnom organu govorimo kada odluku donosi samo jedno lice (npr. ministar u okviru svog ministarstva, javni tužilac ili šef države u većini slučajeva⁶). S druge strane, kolegijalni državni organ podrazumeva donošenje odluke od strane većeg broja lica (to mogu biti vlada, parlament itd.).

Važna podela je i podela na **političke** i **stručne** organe. Politički organi su najviši državni organi koji formulišu državni interes⁷ i vođenje državne politike kroz donošenje najvažnijih odluka u državi (parlament, vlada, šef države). Ovi organi su odlučujući organi. S druge strane, stručni organi su organi čiji je zadatak izvršavanje (sprovođenje) odluka političkih organa.

Zakonodavni, izvršni i sudski. Ova važna podela državnih organa proističe iz podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Podela vlasti je karakteristika savremenih demokratskih država, a osnovni razlog je uvođenje sistema kontrole i nadzora unutar vlasti (između te tri grane vlasti), kako nijedan državni organ ne bi koncentrisao preveliku količinu političke moći i zloupotrebio vlast (primera radi, zloupotreba službenih položaja ili čak

⁶U nekim državama postoji i kolektivni šef države. Na primer, u Bosni i Hercegovini šef države nije predsednik, već Predsedništvo, koje čine tri lica.

⁷Državni interes predstavlja zapravo interes njenog društva (javni interes), jer savremena država treba da predstavlja servis građana, da deluje kao organizacija u službi građana.

pretvaranje države u neki oblik diktature). Podela vlasti ima za cilj i stvaranje državnih organa specijalizovanih za vršenje određenih državnih funkcija, čime se teži većoj efikasnosti i celishodnosti u sprovođenju državnog interesa.

Zakonodavnu vlast (*legislativu*) vrši **zakonodavni organ** (zakonodavno telo). Zakonodavni organ postoji sa ciljem da se ponašanje nižih državnih organa, na prvom mestu građana, reguliše predviđenim, opštepoznatim pravilima. Osnovni zadatak zakonodavnog organa, prema tome, jeste definisanje državnih interesa i zaštita tih interesa donošenjem opštih pravnih akata velike pravne snage (zakona). Zakonodavni organ u savremenim društvima uglavnom ima i nadležnost donošenja ustava, najvišeg političkog i pravnog akta jedne države. Time zakonodavni organ postavlja temelje političkog i pravnog uređenja u državi i dobija istaknutu funkciju u državnoj organizaciji. U savremenim, demokratskim, društvima zakonodavni organ je parlament, kao kolegijalno telo koje čine predstavnici svih građana (predstavnici izabrani na neposrednim izborima od strane građana).⁸ I upravo stoga, što predstavlja najviše predstavničko telo građana jedne države i izraz narodne suverenosti, parlament raspolaže tako važnim ovlašćenjima i nadležnostima kao što je donošenje najvišeg i drugih izrazito važnih pravnih i političkih akata jedne države. Dakle, u demokratskim društvima parlament ima status vrhovnog državnog organa.

Izvršnu vlast (*egzekutivu*) vrše **izvršni organi**, čiji je zadatak sprovođenje političkih i pravnih akata i vršenje raznorodnih poslova od državnog interesa. U okviru izvršnih organa treba razdvojiti *izvršno-političke* (šef države i vlada) od *upravnih* (administrativnih) organa. Izvršno-politički organi predstavljaju državu, vode državnu politiku i donose različite odluke od velikog značaja za državu. S druge strane, upravni organi, u veoma konkretnom smislu reči, „izvršavaju“ pravna pravila koja propisuje zakonodavni organ, ali i izvršno-politički organi. Primera radi, zakonodavni organ zakonom definiše konkretne obaveze plaćanja poreza, ili vlada uredbom definiše mere za vreme vanrednog stanja, dok je na upravnim organima obaveza da sprovedu ove odluke vršenjem konkretnih materijalnih radnji.

Sudsku vlast (*judikativu*) vrše **sudski organi**. Sudski organi za zadatak imaju primenu propisanih opštih pravila u slučajevima pravnog spora između sukobljenih strana i da kao nezavisni i nepristrasni arbitri presudama razrešavaju date sporove. Uspostavljanje

⁸Stoga se parlament naziva još i (najviše) predstavničko telo ili narodno predstavništvo, a deskriptivno označava kao „ogledalo društva“. Pritom je naziv „parlament“ opšti naziv za zakonodavni organ u demokratijama, dok se nazivi konkretnih parlamenata konkretnih država mogu razlikovati: Kongres u SAD-u, Federalna skupština u Ruskoj Federaciji, Riksdag u Švedskoj, Hrvatski sabor (češće samo: Sabor) u Hrvatskoj, Sobjranje u Severnoj Makedoniji, Narodna skupština u Srbiji.

nezavisnosti sudstva je izrazito važno kako bi se umanjile mogućnosti za zloupotrebu vlasti, korupciju i čitav niz drugih protivpravnih ponašanja, odnosno kako bi se zaštitili javni interes i prava i slobode građana.

Centralni i necentralni organi. Centralni organi su organi čija se nadležnost prostire na celoj teritoriji jedne države (npr. parlament, vlada, šef države, vrhovni sud države), dok je nadležnost necentralnih organa ograničena na deo državne teritorije i odnosi se prvenstveno na poslove lokalnog karaktera (npr. organi lokalne samouprave – organi gradova i opština). Postojanje i delovanje necentralnih organa je važno kako bi se na najadekvatniji i najefikasniji način odgovorilo na posebne društvene, ekonomske i druge potrebe lokalnog ili regionalnog karaktera. Primera radi, daleko je smislenije i celishodnije rad na uređenju i održavanju gradske infrastrukture (vodovod, kanalizacione mreže, elektroenergetski sistemi, komunalni poslovi i sl.) poveriti lokalnim organima nego centralnim organima koji se bave „visokom“ politikom i poslovima od državnog interesa (lokalni organi su u većoj meri upoznati sa potrebama lokalne zajednice, poznaju specifičnosti iste i posebno su odgovorni pred njenim građanima).

12. Oblici države

Državni oblici mogu se klasifikovati (podeliti) prema različitim kriterijumima. U narednom tekstu će biti izložene dve od osnovnih podela državnih oblika.

Prema OBLIKU VLADAVINE (organizaciji i položaju šefa države), države se mogu podeliti na monarhije i republike.

Šef države je organ koji predstavlja državu u zemlji i inostranstvu zbog čega se često kaže da je šef države simboličko oličenje države (ipak, važno je primetiti, uprkos nazivu i simbolici, da je u demokratijama vrhovni državni organ parlament, a ne šef države). U zavisnosti od organizacije i položaja šefa države, razlikuju se dva oblika vladavine – monarhija i republika. Istorijski gledano, monarhije su se značajno češće pojavljivale u poređenju sa republikama, ali se ovaj odnos značajno izmenio tokom 19. i naročito 20. veka.

Monarhija predstavlja oblik vladavine u kom lice koje obavlja poslove šefa države dolazi na taj položaj naslednim putem, ima neograničen mandat i nije pravno i politički odgovorno.

Reč monarh potiče od grčkih reči *monos* (jedan, singularni) i *arhein* (vladati), te se pojam monarh istorijski odnosio na jednog apsolutnog vladara (vladara koji samostalno vrši

apsolutnu vlast).⁹ Vlast monarha se istorijski legitimizirala (opravdavala) „milošću Božjom“, odnosno tvrdnjom da je monarhova vlast potekla od sile božanskog porekla. Ovako snažno značenje pojma je zbog istorijske demokratizacije društava gubilo svoje apsolutističko značenje, a monarh svoju neprikosnovenost i privilegije, da bi u savremenim demokratijama došlo do odnosa u kom demokratski izabrani organi poseduju najvažniju političku moć, ovlašćenja i nadležnosti, dok je monarh najvećim delom sveden na ceremonijalnu i protokolarnu funkciju.

Istorijski gledano, položaj monarha je nasleđivao najstariji živi sin (pravilo *primogeniture*), dok se situacija u velikom broju monarhija u poslednjim decenijama izmenila, te je ovo pravo priznato i ženama.

Lice koje obavlja funkciju monarha, na tom položaju ostaje doživotno, izuzev u slučaju abdikacije (svojevoljno odricanje od prestola) ili u slučaju proglašenja monarha neuračunljivim.

Pravni položaj monarha karakteriše i nepostojanje pravne i političke odgovornosti. Ova privilegija monarha zaostavština je iz vremena istorijskih apsolutističkih monarhija u kojima monarhu nisu mogli da sude organi koji su mu bili potčinjeni („Kralj ne može da pogreši“ bila je deviza kojom se u Engleskoj izražavala neprikosnovenost monarha). I premda se u savremenim monarhijama od monarha očekuje poštovanje ustava i zakona, u slučaju prekršaja istih monarh ne može biti krivično sankcionisan. Politička neodgovornost podrazumeva da monarh ne može da odgovara ni za učinjene političke greške. Tako u savremenim demokratijama svaku odluku monarha mora potpisati odgovarajući resorni ministar koji time na sebe preuzima političku odgovornost umesto monarha. Zaključak je da monarsi, čak i u savremenim demokratijama, uživaju vanredne privilegije, ali to ne znači da se doslovno mogu ponašati kako žele. Ponašanje monarha je pod lupom javnosti, te ukoliko monarsi privuku na sebe značajan gnev društva, može se desiti, primera radi, da se kroz procedure ustavne promene oblik vladavine promeni u republički, a dinastija postane samo jedna porodica građana.

Shodno navedenom, potrebno je napraviti razliku između osnovnih **vrsta monarhije**, a to su:

1. Apsolutistička monarhija – oblik vladavine u kom monarh poseduje neograničenu, apsolutnu vlast (kako zakonodavnu, tako i izvršnu i sudsku). Istorijski primeri su Rimsko

⁹Funkcija monarha se u različitim društvima različito nazivala – car, kralj, knez, sultan, emir, kan, šah.

carstvo, Vizantijsko carstvo, Ruska imperija, a možda najpoznatiji primer apsolutističkog monarha jeste kralj Francuske, Luj XIV sa izjavom koju mu istorija (ili politički protivnici) pripisuje: „Država, to sam ja!“. Današnje apsolutističke monarhije su, na primer, Kraljevstvo Saudijska Arabija, Sultanat Brunej, Sultanat Oman.

2. Ustavna monarhija – oblik vladavine u kom je vlast monarha ustavom ograničena, te u kom monarh deli vlast sa drugim državnim organima, uglavnom zadržavajući izvršnu, dok su zakonodavna i sudska vlast izdvojene ili su u procesu izdvajanja. Može se, u brojnim slučajevima, posmatrati kao faza prelaska iz apsolutističke u parlamentarnu monarhiju. Istorijski primer je Nemačko carstvo (1871–1918), a kao današnji primer se može navesti Kneževina Lihtenštajn.

3. Parlamentarna monarhija – oblik vladavine u kom zakonodavna i izvršna vlast pripadaju demokratski izabranim organima, sudsku vlast vrše posebni sudski organi, dok su funkcije monarha najvećim delom protokolarnog, ceremonijalnog i simboličkog karaktera. U ovom tipu monarhije monarhove formalne nadležnosti i ovlašćenja izrazito su svedene, premda treba primetiti da monarh zadržava značajan neformalni uticaj na društvo i državne poslove. Ovaj tip monarhije dominantan je u savremenoj Evropi (Ujedinjeno Kraljevstvo, Kraljevina Holandija, Kraljevina Danska, Kraljevina Švedska, Kraljevina Norveška...).

Republika predstavlja oblik vladavine u kom lice koje obavlja poslove šefa države dolazi na taj položaj izborima, ima ograničen mandat i pravo i politički je odgovorno.

Pojam republika potiče od latinskog izraza *res publica* koji označava opšte dobro, javnu stvar (kojom se ne može trgovati). Pojam se neretko koristi kao sinonim za društvo jednakih građana čija je funkcija ostvarenje zajedničkih ciljeva, interesa i koristi. Ovde je važno primetiti bitnu razliku u poređenju sa monarhijom. Dok je republika društvo zvanično jednakih i ravnopravnih građana, u monarhiji je dinastija zvanično i formalno iznad „običnih ljudi“. U republikama se funkcija šefa države u značajnoj većini slučajeva naziva predsednikom.

Lice koje vrši funkciju predsednika na taj položaj dolazi izborima, bilo od strane građana, bilo od strane predstavničkog tela (parlamenta ili posebnog elektorskog tela, na primer). Tamo gde se predsednik bira neposredno od strane građana, poseduje i snažniji legitimitet, te (uglavnom) ima i veća ustavna ovlašćenja i nadležnosti, ili bar veći opšti politički značaj i uticaj.

Predsjedniku je, za razliku od monarha, vremenski ograničen mandat tj. period na koji je izabran (uglavnom traje četiri ili pet godina, mada mandat može biti i kraći ili duži, zavisno od države). U većini republika je ograničen i broj izbornih perioda za koje isto lice može biti birano za predsjednika republike (uglavnom je reč o dva izborna perioda, a jedan od razloga je da se onemogućiti da dotično lice, bivajući dugo na položaju predsjednika, koncentriše toliku političku moć kojom može sprovesti značajne zloupotrebe vlasti, ili čak državu transformisati u neki oblik diktature).

Predsednik države je pravno i politički odgovoran. Ukoliko izvrši neko teško krivično delo, krivično delo koje ga čini nedostojnim te funkcije ili grubo prekrši ustav, predsednik države podleže pravnim sankcijama. Predsednik je, takođe, a zavisno od tipa političkog sistema (da li je izabran neposredno, posredno, i od strane kog tela itd.) u velikoj meri i politički odgovoran. Ne ulazeći u brojne detalje u vezi sa utvrđivanjem političke odgovornosti (detalje u kojima se republike međusobno razlikuju), dovoljno je reći da se politička odgovornost predsednika, u najmanju ruku, utvrđuje na izborima na kojima se lice koje vrši ovu funkciju kandiduje za sledeći mandat – može biti neizabrano zbog prethodno neadekvatnog obavljanja funkcije.

Neke od najpoznatijih republika danas su Francuska Republika (neposredno izabran predsednik, dakle sa snažnim legitimitetom, te širokim nadležnostima i ovlašćenjima) i Savezna Republika Nemačka (posredno izabran predsednik, slab legitimitet, ovlašćenja i nadležnosti). Republika Srbija spada u red republika karakterističnih za prostor istočne Evrope, u kojima se predsednik bira neposredno od strane građana, ali sa formalno uglavnom slabim nadležnostima i ovlašćenjima. Iz ovako kontradiktorne pozicije neretko proizilazi i sukob između ustavno definisanog položaja predsednika i njegove stvarne političke uloge.

Oblici političkog režima određuju se prema pitanju ko je u državi nosilac vlasti (kome pripada suverenitet). Ukoliko vlast pripada pojedincu ili određenom krugu pojedinaca, reč je o nedemokratskom političkom režimu. Ukoliko vlast pripada građanima, koji je vrše bilo neposredno, bilo preko svojih izabranih predstavnika, reč je o demokratskom političkom režimu. Dakle, **prema OBLIKU POLITIČKOG REŽIMA države se dele na demokratske i nedemokratske režime.**

Nedemokratski politički režimi se javljaju u više tipova i klasifikacija. Bez ulaženja u detalje ovih podela, osnovna karakteristika svih tipova nedemokratskih režima jeste da vlast pripada pojedincu ili određenoj grupi, čime se uskraćuje pravo ostatka društva (uglavnom značajne društvene većine) da vrši vlast, odnosno pravo da u njegovo ime vlast vrše izabrani

predstavnicima. I generalno, nedemokratski politički režimi počivaju na narušavanju i uskraćivanju brojnih ljudskih i građanskih prava i sloboda, primenjujući različite kombinacije represije i manipulacije, od slučaja do slučaja. Među najpoznatije vrste ovih režima spadaju autoritarni (npr. Španija pod vlašću Franciska Franka, Belorusija pod vlašću Aleksandra Lukašenka) i totalitarni režimi (npr. Nemačka pod vlašću Adolfa Hitlera, Severna Koreja pod vlašću dinastije Kim).

Demokratski politički režim predstavlja režim u kom vlast pripada građanima jednog društva (princip narodnog suvereniteta). Pojam demokratije predstavlja kovanicu grčkog porekla – *demos* = narod, *kratein* = vladati, te se demokratija najkraće opisuje kao vladavina naroda.

Da bi demokratija mogla da postoji, odnosno kako bi vlast pripadala građanima, koji će je neposredno ili preko svojih predstavnika vršiti, mora da postoji politički prostor slobodnog delovanja za te iste građane. Neophodno je da postoji jedan priznat i poštovan korpus prava i sloboda (sloboda govora, sloboda okupljanja i udruživanja, sloboda političkog organizovanja, sloboda medija, kao i brojna druga prava i slobode). Demokratski režim se zasniva na slobodnom političkom delovanju i poštenom političkom nadmetanju svih pojedinaca, grupa i organizacija koji svojim delovanjem *ne ugrožavaju* prava i slobode drugih u društvu.

U demokratijama se vlast vrši na osnovu odluka većine.¹⁰ Međutim, to ne znači donošenje i sprovođenje bilo kakvih odluka većine, jer se nekim njenim odlukama mogu uskratiti prava i slobode društvenoj manjini, čime taj režim prestaje da bude demokratski i pretvara se u tzv. *tiraniju većine*. Stoga je volja većine u savremenim demokratijama ograničena ustavom, zakonima i drugim pravnim aktima, kojima se prava i slobode svih građana jednog društva teže jednako zaštititi.

S obzirom na način upravljanja i odlučivanja, demokratije se dele na dva osnovna tipa – na **neposrednu (direktnu)** i **posrednu (predstavničku)**.

Neposredna demokratija predstavlja demokratski politički režim u kom građani neposredno (direktno) vrše vlast tj. neposredno donose političke i pravne akte i odluke od značaja za zajednicu. Ovakav oblik upravljanja je kroz istoriju postojao u brojnim lokalnim

¹⁰Bilo bi idealno kada bi se odluke mogle donositi na osnovu slaganja i dogovora manje-više svih građana nekog društva, čime bi demokratija u praksi zaista predstavljala oličjenje ideala „vladavine naroda“, ali je takva ideja, naravno, iluzorna i nesprovodiva. Demokratija tom idealu može samo da se približi kroz vršenje vlasti na osnovu volje većine, a da pritom ta ista većina, odnosno njeni predstavnici teže uvažavanju i interesa preostalog dela društva.

zajednicama (na primer seoske skupštine, zborovi i sl.), dok je najpoznatiji istorijski primer neposredne demokratije bila Antička Atina, grad država u kojoj se u V veku pre nove ere pojavljuje ovakva praksa upravljanja zajednicom. O stvarima od državnog značaja odluke su donosile skupštine svih slobodnih građana (eklezije) organizovane na centralnom gradskom trgu (agora).¹¹

Ovakav oblik demokratije na nivou današnjih država uglavnom je nesvodiv i neadekvatan. Činjenica je da se građani danas ne moraju fizički okupljati, već da postoje razvijena sredstva informacione tehnologije koja omogućavaju komunikaciju, ali je veoma sporno opet kako bi se organizovala takva komunikacija na manje-više svakodnevnom nivou u višemilionskim društvima. Takođe, postavlja se pitanje: u kojoj meri savremeni čovek ima vremena da se svakodnevno bavi veoma brojnim poslovima od državnog značaja (obim poslova savremene države daleko nadilazi obim poslova u Staroj Atini)? Ako se samo uzme u obzir činjenica da prosečan građanin mora da posveti veliki deo dana svom ekonomskom životu (poslu), te da ima i brojne druge privatne obaveze i potrebe, postavlja se veoma važno pitanje: koliki broj ljudi bi bio spreman i u mogućnosti da redovno učestvuje u razmatranju, analiziranju i donošenju odluka od državnog značaja i kakvog bi kvaliteta bile te odluke? Na kraju, ali što je izrazito važno primetiti, i kompleksnost poslova savremene države osujećuje ideju uvođenja neposredne demokratije. U poslednjim vekovima je došlo do izraženog tehničko-tehnološkog, naučnog i drugog intelektualnog napretka, odnosno došlo je do ogromnog porasta znanja. Prosečan građanin čak i najobrazovanijeg društva ne može biti stručnjak u više od nekoliko obrazovno-stručnih oblasti, što je opet samo mali deo znanja koje je potrebno posedovati za odlučivanje u vanredno obimnim i raznorodnim pitanjima od značaja za savremenu državu.¹² Dakle, postavlja se pitanje kvaliteta odluka koje bi građani u sadašnjem kontekstu donosili.

S druge strane, opravdano je postaviti i takvo pitanje stručnosti izabranih predstavnika građana u savremenim, posrednim demokratijama (poslanika u parlamentu ili ministara u vladi, na primer). Tu je, međutim, važno imati u vidu da je donošenje odluka od državnog značaja, samo po sebi, posao datog predstavnika, na koji dotični može da se usredsredi i u vezi sa kojim može da se upozna i usavršava. Predstavnici vlasti imaju na raspolaganju, pored vlastitog znanja i značajnog vremena za koje se očekuje da posvete svom poslu, i

¹¹Važno je istaći da je u Antičkoj Atini status građana mogao da pripada samo muškarcima i to ne svim, te da su iz građanskog statusa bili isključeni žene, robovi, deca i stranci. Koristeći današnje kriterijume demokratičnosti, Staru Atinu svakako ne bismo okarakterisali kao demokratsko društvo.

¹²Banalnim primerom govoreći, a poente radi, kako može prosečan građanin odlučivati o prevozu i skladištenju opasnih materija poput radioaktivnog otpada?

analize čitavog niza stručnjaka i stručnih tela za različite oblasti u kojima se očekuje da donose odluke – radna tela, parlamentarne odbore, zvanično imenovane savetnike, kolegice i kolege. Takođe, neke demokratije imaju zakonom definisane obrazovno-stručne kriterijume za izbor pojedinaca na neke javne funkcije (npr. ministar finansija mora da bude osoba dokazane stručnosti i obrazovanja u polju ekonomije i javnih finansija). Ipak, naravno da je poželjno da konkretna demokratija generalno mnogo ulaže u obrazovanje društva, jer će utoliko sposobniji i stručniji biti pojedinci koji se biraju na važne javne funkcije, upravo zato što ih bira samo to društvo.

Na kraju priče o neposrednoj demokratiji, važno je istaći da neki njeni mehanizmi postoje i u savremenim posrednim demokratijama, poput referendumu, na primer (građansko izjašnjavanje po nekom konkretnom važnom političkom pitanju). Takođe, postoje i društva u kojima se neposredna demokratija koristi kao redovan vid vršenja vlasti na nivou nižem od državnog (na primer u nekim kantonima u Švajcarskoj – reč je o kantonima sa manjim brojem stanovnika). Može se zaključiti da je ovu ideju preporučljivo razmotriti kada je reč o političkom upravljanju manjim, „lokalnim“ zajednicama koje, po prirodi stvari, imaju i uži delokrug javnih poslova.

Posredna (predstavnička) demokratija predstavlja demokratski politički režim u kom građani na slobodnim i poštenim izborima biraju predstavnike koji u njihovo ime vrše vlast i donose odluke od važnosti za zajednicu.

Sve savremene demokratije su posredne ili predstavničke demokratije. Najvažniji državni organ u predstavničkim demokratijama jeste parlament, kao najviše predstavničko telo, odnosno telo koje predstavlja sve građane jednog društva. Izborom svojih predstavnika u državne organe, građani na posredan način učestvuju u vlasti. Pritom, građani poseduju aktivno i pasivno biračko pravo. Aktivno biračko pravo predstavlja pravo građanina da bira, dok pasivno biračko pravo predstavlja njegovo pravo da se kandiduje tj. da bude biran.

Problem predstavničkih demokratija sastoji se u činjenici da je građanin „udaljen“ od vlasti samim time što drugi u njegovo ime vrše vlast.¹³ U ovome se krije stalno prisutna opasnost da neprincipijelnog, u neskladu sa biračkom voljom, ponašanja demokratski izabranih predstavnika. Premda je u pitanju demokratski politički režim, stiče se zapravo utisak da demokratija postoji samo u trenutku pre nego što se glasački listić ubaci u glasačku kutiju; nakon toga, vlast građana prestaje, a počinje vlast političkih elita.

¹³ Time „vladavina naroda“ zapravo postaje vladavina ne čak ni većine, već samo predstavnika izabranih od strane te većine.

Ipak, situacija nije tako crno-bela. Prvo, birači na svakim izborima imaju moć da kazne neprincipijelne predstavnike. Izbori imaju važnu filtracijsku ulogu; ukoliko birači dosledno prate i kritički analiziraju ponašanje njihovih izabranih predstavnika, te se u skladu sa tim i ponašaju prilikom glasanja, vremenom će utvrditi veću odgovornost izabranih predstavnika – izabrani predstavnici (političari) će biti svesniji opasnosti da na narednim izborima mogu biti kažnjeni zbog nemoralnog i/ili neefikasnog vršenja javne funkcije. Stoga je važan aktivizam građana i u međuizbornim periodima – delovanje kroz različita udruženja građana i druge organizacije, učestvovanje u javnom prostoru (peticije, mirni protesti, na primer) i medijskom prostoru (naravno, važna pretpostavka je postojanje slobode medija), uz pozivanje političara na odgovornost. Drugim rečima, važno je da postoji delovanje kritičke javnosti koja će opominjati izabrane predstavnike da je neko njihovo neadekvatno političko delovanje primećeno i da može biti osnov po kom će ti isti predstavnici biti za to politički sankcionisani. Naravno, delovanje javnosti može i da bude u službi razotkrivanja protivpravnog ponašanja nekog predstavnika, čime se podstiče mogućnost da isti bude pravno sankcionisan.

U utvrđivanju i osnaženju odgovornosti izabranih predstavnika veoma je važno postojanje ustavom i zakonima definisane podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (naročito je važna nezavisnost sudske vlasti kojom se postiže politička nepristrasnost), kao tri grane vlasti čiji je zadatak da se međusobno nadziru i nadgledaju. Važno je, takođe, i postojanje određenih nezavisnih kontrolno-regulatornih tela sa značajnim nadležnostima i ovlašćenjima (npr. Agencija za borbu protiv korupcije), čiji je specifični zadatak nadzor nad obavljanjem određenog segmenta javnih poslova.

Na kraju, važno je uvek imati na umu neprikosnovo pravo građana na kritiku izabranih predstavnika, jer vlast u predstavničkoj demokratiji zapravo pripada tim istim građanima, a samo se vrši u njihovo ime.

II PRAVO

Do sada je, između ostalog, bilo reči o pojmu i suštini, značaju i oblicima države. Ista je obrađena sa više aspekata, kako sociološkog, tako i sa pravnog. Radi boljeg razumevanja materije što sledi, apostrofiraćemo još jednom najznačajnije pravne elemente države.

Priroda jeste sveukupnost sila i tela koji se prema određenim zakonima sudaraju ili usklađuju. Ljudi su jedina privilegovana stvorenja koja poseduju Božiji dar stvaranja i zato imaju slobodu izlaska van dejstva prirodnih zakona slučajnosti. Ljudi izlaze iz prirodnog stanja društvenim ugovorom kojim stvaraju državu. (Tomas Hobs)

Država nije nastala iz dokolice, već iz preke ljudske potrebe da se društvo sačuva od samouništenja. (Dragan Mitrović)

1. Pravni pojam države

Postoje različita sociološka, politikološka, pravna i mnoga druga određenja države. Najprostije rečeno, država predstavlja određeni trodimenzionalni prostor određen državnim granicama na kom živi stanovništvo nad kojim se vrši državna vlast. Ovako shvaćena savremena država nastaje tek u XVII, odnosno u XVIII veku. Pojam države se sastoji od tri osnovna elementa: prostor, stanovništvo i suverena vlast.

Prostor države

Prostor države nije ništa drugo nego trodimenzionalno područje na kome država vrši vlast. On obuhvata područje ispod zemlje, na zemlji (površina, vode, reke, jezera i određeni delovi priobalnih mora i okeana) i iznad zemlje (vazdušni prostor). Ovako ograničeni prostor predstavlja državnu teritoriju. Državna teritorija nije nepromenljiva kategorija, te može da se uvećava i smanjuje.

Stanovništvo

Stanovništvo predstavlja skup svih ljudi koji žive (imaju prebivalište, odnosno boravište) na teritoriji jedne države i nad kojima država vrši vlast. U stanovništvo, pored državljana, kao najveće skupine, spadaju i strani državljani, lica bez državljanstva (apatridi), lica sa dva državljanstva (bipatridi), a eventualno i lica sa više od dva državljanstva (polipatridi).

Stanovništvo, kao element države, jeste najpromenljivija kategorija kako zbog umiranja i rađanja, tako i zbog velikih ekonomskih i drugih migracija koje brzo dovode do promene strukture stanovništva.

Državljeni, kao lica koja su u najvećoj meri vezana za državu, po osnovu državljanstva imaju širi spektar prava od stranih državljana i lica bez državljanstva. U savremeno doba, ta razlika se sve više smanjuje i danas se odnosi manje-više isključivo na politička prava (aktivno i pasivno biračko pravo), kao i određena radna prava.

Državna vlast

Državna vlast nije ništa drugo nego „prva i poslednja reč“ u društvenom životu. Bilo koja vlast sastoji se od mogućnosti nametanja sopstvene volje drugom, u izdavanju obavezujućih zapovesti koje prate sankcije za slučaj nepoštovanja.

Ono što je specifičnost državne vlasti, što nijedna druga vlast na državnoj teritoriji nema jeste suverenost. Suverenost podrazumeva pravnu i svaku drugu neograničenost vlasti. Državna vlast je suverena spolja, kada ne postoji nijedan subjekt van nje koji na nju može da utiče, koji može da joj zapoveda ili kome mora da se pokorava. Unutrašnja suverenost podrazumeva da na teritoriji države ne postoji nijedan subjekat koji ima istu ili veću vlast od države, ne postoji nijedan „konkurent“ državnoj vlasti. Najočigledniji pokazatelj državne vlasti jeste postojanje monopola nad fizičkom silom. Samo država može da je koristi i oni od nje određeni. Tako shvaćena državna vlast je jedna, jedina i nedeljiva i samo takva vlast, koja je suverena, može predstavljati jedan od gradivnih elemenata države.

Ovakvo klasično shvatanje suverenosti, kao potpune pravne neograničenosti, u savremeno doba je u potpunosti relativizovano. Ukoliko bismo pošli od takvog kriterijuma, došli bismo do zaključka da praktično nijedna država na svetu nije suverena. Zbog procesa globalizacije, jačanja uticaja međunarodnih organizacija, neformalnih grupa, velikih kompanija, kao i sveopšteg povezivanja koje je prisutno na svetskom nivou, može se govoriti samo o većem ili manjem stepenu suverenosti, ali ne i o apsolutnoj suverenosti.

Sa nastankom prvih ljudskih zajednica (društava) javila se i potreba za uspostavljanjem određenih pravila po kojima bi se ljudi u društvu ponašali. Bez njih postojala bi anarhija i bezvlašće, zbog kojih ni najelementarnija zajednica ljudi ne bi mogla da opstane. Zbog navedenog nastaju različite vrste zabrana koje su imale za cilj da spreče ona ponašanja koja su najopasnija i najštetnija po zajednicu kao celinu. Tako je prolivanje krvi saplemenika, napad na sveštenika ili bogohuljenje bilo proglašavano za tabu i sankcionisano još u samo praskozorje ljudske civilizacije. Kako se društvo razvijalo sa pojavom primitivnih alata, pojavom poljoprivrede i razvojem trgovine, tako se usložnjavao i sistem pravila koja u postojala u njemu. Običaji i verske zabrane više nisu bile dovoljne, već se javila potreba za organizovanim i planskim stvaranjem odgovarajućih normi, kao i za podizanjem efikasnosti njihove primene. Kao odgovor na tu potrebu, sva ljudska društva su formirala sistem organizovanog stvaranja i primene pravila, odnosno sankcija za slučaj njihovog ne poštovanja, što nije ništa drugo do sistem prava.

2. Pojam i sadržina ustava

Do pred kraj 18. veka nema pisanih ustava tj. ustava u formalnom smislu. Ustavnost je jedno od velikih dostignuća modernog doba. To ne znači da pre tog vremena nisu postojale ideje o ustavnosti, kao ni to da u pojedinim zemljama nisu postojali običaji i izvesni pravni akti koji su delom uređivali organizaciju vlasti i ograničavali vlast putem utvrđivanja garancija određenih prava i sloboda građana.

Tokom srednjeg veka donose se prvi akti za koje se može reći da čine ustavnu materiju. Takvi akti su nastajali kao rezultat borbe plemstva za ograničavanje vladarske vlasti i dobijanja izvesnih prava i sloboda (npr. Velika povelja o slobodama iz 1215. godine u Engleskoj).

Srednjovekovna Srbija je, takođe, imala propise ustavnog karaktera od kojih se, po značaju, izdvaja **Dušanov zakonik** (1349. i 1354. godine). U njemu postoje odredbe kojima se uređuju sudstvo, odnosi među staležima i delatnost uprave. Često je citirana odredba tog zakonika koja propisuje obavezu sudijama da sude po zakonu, a ne po volji cara: „Sve sudije da sude po zakoniku, pravo kako piše u zakoniku, a da ne sude po strahu od carstva mi“. Ovom odredbom se ograničava vladar, a zakon stavlja iznad njegove volje. Takođe, ovim zakonikom su sudije izričito ovlašćene da odbace carsku naredbu suprotnu zakonu: „Ako piše pismo carstvo mi, ili iz srdžbe, ili iz ljubavi, ili iz milosti za nekoga, a to pismo razara

zakonik, nije po pravdi i po zakonu, kako piše zakonik, sudije tom pismu da ne veruju, nego da sude i vrše kako je po pravdi“.

Za termin *ustav* u srpskom jeziku zaslužan je pisac našeg prvog ustava – **Sretenjskog ustava** iz 1835. godine, Dimitrije Davidović. On je u ustavu video branu, prepreku koja vlast sprečava da čini ono što hoće. Etimološki posmatrano, ustav bi, dakle, bio ono što zaustavlja samovolju vlasti.

Ustav, u formalnom smislu, predstavlja osnovni i najviši pravni akt zemlje, koji se donosi i menja od strane posebnog organa i po posebnom postupku. Ustav donosi i menja ustavotvorna vlast, a zakon zakonodavna vlast.

Parlament donosi zakone i istovremeno je ovlašćen da donese ustav, ali se tada za donošenje ustava koristi drugačiji postupak (koji je u samom ustavu definisan).

Ustav, u materijalnom smislu, predstavlja pravni akt zemlje kojim se uređuju organizacija vlasti i granice njenog vršenja i ljudska prava.

Sadržinu ustava čine ljudska prava i organizacija vlasti. To su dve velike grane ustavne materije.

Ljudska prava su prava koja svaki pojedinac uživa, samim tim što je ljudsko biće, i ona danas predstavljaju tačku susreta međunarodnog prava sa ustavnim pravom. Ona su postala redovan i obavezan element sadržine ustava (konstitucionalna ljudska prava), ali i ustanova međunarodnog prava, kako bi se, čak i nasuprot volji pojedinih država, obezbedilo njihovo poštovanje (internacionalna i univerzalna ljudska prava).

Organizacija vlasti obuhvata određivanje načina formiranja državnih organa i granica njihove vlasti. Ustav raspoređuje državnu vlast (zakonodavnu, izvršnu i sudsku) među državnim organima.

3. Ustav Republike Srbije¹⁴

Trenutno važeći Ustav, Narodna skupština Republike Srbije je svečano proglasila 08. 11. 2006. godine. On predstavlja jedan moderan ustav, koji je po nizu svojih rešenja na visini zadatka, i sa svojih 206 članova spada među ustave srednje dužine. Sadržinu ustava čini preambula i normativni deo (obavezni deo), koji se sastoji iz oblasti ljudskih prava i organizacije vlasti.

¹⁴ Ustav Republike Srbije: „Službeni glasnik RS“, broj 98 od 10. novembra 2006. godine.

Preambula predstavlja deo ustava koji prethodi normativnom delu. Ona je neka vrsta uvoda u ustav i predstavlja svečanu izjavu političko-programске prirode.

Preambule obično sadrže pozivanje na ciljeve koji se žele postići donošenjem ustava, ističu glavne principe na kojima se zasniva ustavno uređenje i imenuju donosioci ustava, kao i ističu posebne okolnosti u kojima se donosi ustav.

Preambula Ustava Republike Srbije glasi:

Polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji,

Polazeći i od toga da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima,

Građani Srbije donose Ustav Republike Srbije.

Normativni deo ustava predstavlja glavni i obavezni deo svakog ustava. U normativnom delu ustava sadržane su pravne norme o organizaciji vlasti i ljudskim pravima, o onome što čini ustavnu materiju. Pravne norme se formulišu u članovima koji mogu da sadrže jednu ili više pravnih normi.

Ustav Republike Srbije se sastoji iz sledećih delova:

1. Načela Ustava;
2. Ljudska i manjinska prava i slobode;
3. Ekonomsko uređenje i javne finansije;
4. Nadležnost Republike Srbije;
5. Uređenje vlasti;
6. Ustavni sud;
7. Teritorijalno uređenje;
8. Ustavnost i zakonitost;
9. Promena Ustava;
10. Završna odredba.

3.1. Pojam i obeležja Republike Srbije

Republika Srbija je „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima.“

Teritorija Republike Srbije je Ustavom određena kao jedinstvena i nedeljiva, a granice Republike Srbije nepovredive. Glavni grad je Beograd, u njemu se nalaze sedišta državnih organa. Republika Srbija je unitarno uređena država, u čijem teritorijalnom uređenju postoje autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave (opštine, gradovi i Grad Beograd). Republika Srbija u svom sastavu ima i dve autonomne pokrajine Vojvodinu i Kosovo i Metohiju.

Kao i druge države, Republika Srbija ima svoje državne simbole (insignije):

1. Grb (Veliki i mali grb)

2. Zastava (Narodna – trobojka i Državna zastava – trobojka sa malim grbom)

3. Himna (svečana pesma „Bože pravde“).

Jedno od osnovnih prava svakog čoveka je pravo na državljanstvo, koje je garantovano i najvažnijim međunarodnim dokumentima. Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka (1948) utvrđeno je da svako ima pravo na jedno državljanstvo i da niko ne sme biti samovoljno lišen državljanstva niti prava da promeni državljanstvo. Državljanstvo predstavlja poseban pravni odnos javnopravnog karaktera koji se uspostavlja kao lična veza između građana i države. To je odnos redovnog i trajnog karaktera. Redovan je po tome što odsustvo državljanstva (apatridija) i posedovanje više od jednog državljanstva (bipatridija) predstavljaju izuzetke, a trajan je po tome što se obično zasniva rođenjem i retko se kasnije menja.

3.2. Organizacija vlasti

Uređenje vlasti počiva na podeli vlasti na:

- Zakonodavna vlast (Narodna skupština Republike Srbije)
- Izvršna vlast (Vlada Republike Srbije)
- Sudska vlast (sudovi)

3.2.1. Zakonodavna vlast

Nosilac ustavotvorne i zakonodavne vlasti i najviše predstavničko telo jeste Narodna skupština Republike Srbije. U vršenju obe navedene vlasti učestvuju i građani putem referenduma i narodne inicijative. Narodna skupština ima 250 poslanika, koji se biraju na četvorogodišnji period (mandat). Narodnom skupštinom predsedava predsednik Narodne skupštine. Narodna skupština se sastaje u dva redovna zasedanja. Prvo redovno zasedanje počinje prvog radnog dana u martu, a drugo redovno zasedanje počinje prvog radnog dana u oktobru.

Pravo predlaganja zakona, drugih propisa i opštih akata imaju svaki narodni poslanik, vlada, skupština autonomne pokrajine ili najmanje 30.000 birača.

3.2.2. Izvršna vlast

Parlamentarni sistem organizacije vlasti bitno se odlikuje izvesnim učešćem šefa države, koji pored vlade učestvuje u vršenju izvršne vlasti.

Predsednik Republike izražava državno jedinstvo Republike Srbije. Izbor predsednika Republike Srbije obavlja se od strane građana tj. na neposrednim izborima, tajnim glasanjem svih birača. Mandat predsednika traje pet godina.

U parlamentarnom sistemu, vlada je nosilac izvršne vlasti (manji deo te vlasti pripada šefu države).

Vlada je kolegijalni organ, a čine je predsednik vlade (premijer) i članovi vlade – ministri koji mogu biti na čelu upravnih resora – ministarstava ili bez portfelja. Ovi drugi ne rukovode ministarstvima, već imaju neka druga zaduženja u vladi. Mandat vlade traje do isteka mandata parlamenta koji ju je izabrao.

Državna uprava je deo izvršne vlasti Republike Srbije koja vrši upravne poslove u okviru prava i dužnosti Republike Srbije, a sačinjavaju je ministarstva, organi uprave u sastavu ministarstva (uprave, inspektorati i direkcije) i posebne organizacije (sekretarijati, zavodi). Pojedini organi državne uprave, kada to priroda njihovih poslova zahteva, mogu

imati svoje područne jedinice izvan svog sedišta. Te jedinice su na teritoriji područja koje je određeno kao upravni okrug.

Upravne okruge je obrazovala Vlada i u Republici Srbiji postoji 29 okruga koji obuhvataju područja od tri do 12 opština i gradova. Upravni okruzi i njihova sedišta su: Severnobački (Subotica), Srednjebanatski (Zrenjanin), Severnobanatski (Kikinda), Južnobanatski (Pančevo), Zapadnobački (Sombor), Južnobački (Novi Sad), Sremski (Sremska Mitrovica), Mačvanski (Šabac), Kolubarski (Valjevo), Podunavski (Smederevo), Braničevski (Požarevac), Šumadijski (Kragujevac), Pomoravski (Jagodina), Borski (Bor), Zaječarski (Zaječar), Zlatiborski (Užice), Moravički (Čačak), Raški (Kraljevo), Rasinski (Kruševac), Nišavski (Niš), Toplički (Prokuplje), Pirotski (Pirot), Jablanički (Leskovac), Pčinjski (Vranje), Kosovski (Pristina), Pečki (Peć), Prizrenski (Prizren), Kosovskomitrovački (Kosovska Mitrovica) i Kosovsko-pomoravski (Gnjilane).

3.2.3. Sudska vlast

Sudovi su državni organi koji vrše sudsku vlast i u tome su samostalni i nezavisni od zakonodavne i izvršne vlasti. Sudska funkcija se sastoji u primenjivanju zakona na pojedinačne slučajeve radi rešavanja sporova o pravu. Bez postojanja spora o pravu ne može ni doći do pokretanja sudskog postupka. Spor podrazumeva dve strane – jednu koja tvrdi da joj je učinjena nepravda (povređeno pravo) i drugu koju ona označi kao onog ko je učinio tu nepravdu (povređio pravo).

Vrste sudova

Sudovi se organizuju i funkcionišu po načelu jedinstva sudskog sistema. To znači da između sudova postoji jasna podela nadležnosti, uređeni odnosi između viših i nižih sudova.

U Republici Srbiji mrežu sudova čine:

1. Osnovni sud,
2. Viši sud,
3. Apelacioni sud i
4. Vrhovni kasacioni sud.

4. Zaštitnik građana

Zaštitnik građana (Ombudsman) je nezavisni državni organ koji štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave, organa nadležnog za pravnu zaštitu imovinskih prava i

interesa Republike Srbije, kao i drugih organa i organizacija, preduzeća i ustanova kojima su poverena javna ovlašćenja. Zaštitnika građana bira i razrešava Narodna skupština.

5. Društvena i pravna norma

Ljudsko ponašanje, odnosno život čoveka u društvu regulisano je nizom različitih pravila. U njih, između ostalih, spadaju: običajna, moralna, religijska pravila, tradicija i na kraju pravo, odnosno pravna pravila. Ono što je za sva ova pravila zajedničko jeste to da predstavljaju proizvod ljudskog duha, da ih čovek stvara (svesno i namerno ili spontano) kako bi uredio odnose između ljudi u društvu. Po tome se društvena pravila (zakoni) razlikuju od prirodnih koje čovek ne stvara, već ih otkriva.

Pravne norme predstavljaju posebnu vrstu društvenih normi od kojih se, pre svega, razlikuju po tome što predstavljaju pravila ponašanja koja prati državna sankcija (za slučaj da se ne poštuju). Dok ostale društvene norme mogu a često i postoje bez bilo kakvih definisanih sankcija, pravo i pravna norma teško mogu postojati bez predviđene ili moguće sankcije i organa koji će istu primeniti u slučaju kršenja zapovesti. Doduše, pravne norme se, po pravilu, poštuju dobrovoljno, bez bilo kakve prinude.

Pravo je državna volja, to je skup pravila kojima je država dala obaveznu snagu (Slobodan Jovanović).

Između pravnih i ostalih društvenih normi postoji značajna veza i međusobna uslovljenost. Pravo nije prazno i neutralno, ono uvek polazi od vrednosti i shvatanja konkretnog društva u kome je nastalo i u kome se primenjuje (a samim tim i od najvažnijih moralnih i drugih društvenih pravila) i najvažnijima pruža pravnu zaštitu. Tako je protivno pravu, podjednako kao što je i protivno moralu, ubistvo ili silovanje. Međutim, pravo je uže od morala (i ostalih društvenih pravila), odnosno zahvata znatno manje (samo najvažnije zabrane oko kojih postoji opštedruštveni konsenzus). Tako je u našem društvu nemoralno prevariti bračnog partnera, ali pravo takvo ponašanje ne predviđa kao delikt (krivično delo, prekršaj ili neko drugo kažnjivo ponašanje).

6. Materijalni i formalni izvori prava

Izvor ili izvorište, u najširem smislu te reči, podrazumeva onu tačku odakle nešto počinje, mesto iz čega ili odakle nešto nastaje i što predstavlja osnovu njegovog postojanja. I

pravo u celini, kao i konkretna pravna norma, ima svoje izvore, pošto ne nastaje ni iz čega, niti bez razloga.

Činjenice, situacije, društveni odnosi ili događaji, koji navode zakonodavca da usvoji određeni pravni akt/pravnu normu nazivaju se *materijalni izvori prava*. To su svi oni impulsi koji su stimulisali ili prouzrokovali nastanak određene pravne norme, odnosno koji su uticali da određena pravna norma bude baš takva kakva je¹⁵.

Formalni izvori prava predstavljaju opšte pravne akte, pojavne oblike, tekst određenih svojstava koji sadrži pravne norme, ali ne bilo kakve norme, već takve koje važe za unapred neodređeni broj slučajeva (opšte norme). Nasuprot opštim pravnim aktima postoje posebni – pojedinačni pravni akti koji ne predstavljaju izvore prava iz razloga što se donose i važe samo u konkretnoj situaciji, odnosno obavezuju samo tačno određeno lice (npr. sudske odluke – presude). U formalne izvore prava spadaju ustav, zakoni i podzakonski akti (različite uredbe, pravilnici, odluke itd.). Koji će tačno formalni izvori prava postojati, zavisi od konkretnog pravnog sistema.

Značaj formalnih izvora je mnogostruko veći od materijalnih budući da oni sadrže dispozicije i sankcije, te predstavljaju pravila koja su građani dužni da poštuju, koja uređuju postupanje države i njenih organa i po kojima sudovi sude. Materijalni izvori imaju naučni-teorijski značaj, te služe prevashodno razumevanju razloga nastanka i ciljeva određenog pravnog rešenja.

Svaki formalni pravni akt ima određenu pravnu snagu koja određuje njegov položaj u odnosu na sve ostale pravne akte u određenom pravnom sistemu. Tako raspoređeni pravni akti čine *hijerarhiju pravnih akata*. Svaki pravni akt niže pravne snage mora biti u saglasnosti ne samo sa neposredno višim pravnim aktom, već sa svim pravnim aktima veće pravne snage. Hijerarhija pravnih akata izgleda kao pravilna piramida na čijem vrhu se nalazi Ustav. Na drugom nivou se nalaze brojni zakoni, koji ne smeju sadržati rešenja koja su suprotna pravilima sadržanim u Ustavu. U skladu sa Ustavom i zakonima moraju biti svi podzakonski akti (vlade, ministarstava, državnih organa itd.). Što su pravni akti viši u hijerarhiji, to su opštiji i apstraktniji, odnosno što su niži, oni su konkretniji i određeniji. Poštovanje hijerarhije pravnih akata predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki pravne države, a samim tim i vladavine prava.

¹⁵ Tako npr. požar u novosadskom noćnom klubu „Kontrast“ i tragedija koja se u njemu dogodila predstavlja materijalni izvor prava tzv. Tamarinog zakona, dok ubistvo i silovanje maloletne Tijane Jurić predstavlja materijalni izvor tzv. Tijaninog zakona.

7. Pojam i elementi pravne norme

Pravna norma predstavlja zapovest o ponašanju, odnosno pravilo koje je nastalo u posebnom postupku (zakonodavnom ili njemu analognom postupku) koje postoji sa određenim ciljem (koji se ostvaruje njenom primenom) i koje garantuje država, odnosno koje po pravilu prati sankcija za slučaj nepoštovanja.

Svaka pravna norma se sastoji iz dva osnovna (glavna) elementa – dispozicije i sankcije.

Dispozicija predstavlja zapovest ili naredbu upućenu nekom subjektu. Kada je reč o opštim pravnim aktima, takva dispozicija važi za neodređeni broj slučajeva u budućnosti. One se mogu podeliti po mnogobrojnim kriterijumima, od kojih je osnovni način na koji je zapovest formulisana. Osnovne vrste dispozicija su:

- **naređujuća** (zapoveda se nekom subjektu da mora nešto da preduzme/izvrši, nalaže se aktivno činjenje – obaveza plaćanja poreza),
- **zabranjujuća** (zabranjuje se određeno činjenje, odnosno nalaže se uzdržavanje od određene radnje – zabrana ubistva) i
- **ovlašćujuća** (ovlašćuje se subjekt ili subjekti na neko ponašanje ili se nekom garantuje određeno pravo ili mogućnost – npr. svako ima pravo na zdravu životnu sredinu).

Ukoliko neko prekrši dispoziciju, po pravilu, sledi sankcija. Sankcija predstavlja meru (koja je i sama pravom predviđena) koju određeni državni organ primenjuje prema licu koje nije ispoštovalo dispoziciju. I sankcije se mogu podeliti prema različitim kriterijumima. Osnovna podela je spram prirode delikta (faktičkog akta kojim se krši dispozicija). Osnovne

vrste sankcija su krivične (predviđene za krivična dela), prekršajne (predviđene za prekršaje) i tzv. građanske sankcije (predviđene za kršenje pravila privatnog prava – na primer kršenje ugovora o kupoprodaji prati naknada štete i mogućnost prinudnog izvršenja).

Primeri dispozicija i sankcija u pravu Republike Srbije:

Državljanin Republike Srbije stariji od 16 godina života, koji ima prebivalište u Republici Srbiji dužan je da ima ličnu kartu (dispozicija), Novčanom kaznom do 50.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana kazniće se za prekršaj lice koje suprotno utvrđenoj dužnosti nema ličnu kartu (sankcija),

Građanin je dužan da nadležnom organu prijavi svoje prebivalište u roku od 8 dana od dana nastanjivanja na adresi na kojoj prijavljuje prebivalište (dispozicija), Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj fizičko lice ako ne prijavi prebivalište u roku (sankcija).

8. Pojam pozitivnog prava

Pozitivno pravo jeste ono pravo koje sada, danas važi i koje se primenjuje u nekom sistemu. Nasuprot njemu postoji istorijsko pravo (koje je nekada važilo, ali više ne važi) i uporedno pravo (koje važi danas, ali u nekom drugom poretku/državi).

Šta je uopšte važenje prava? Kada kažemo da pravo važi, mislimo, pre svega, da proizvodi pravno dejstvo, da obavezuje u određenom vremenu i na određenom prostoru. U prvom slučaju reč je o prostornom (ili teritorijalnom), a u drugom o vremenskom važenju prava. Pod prostornim važenjem se podrazumeva to da pravo određene države važi na njenoj teritoriji, što isključuje prava svih drugih država, ali i ograničava domet sopstvenog prava do državne granice. Kada govorimo o vremenskom važenju, potrebno je da znamo kada tačno pravni akt (zakon) stupa na pravnu snagu, odnosno od kada se tačno primenjuje i do kada tačno važi. Od trenutka usvajanja određenog zakona u Narodnoj skupštini i njegovog objavljivanja u „Službenom glasniku“ potrebno je da prođe određeno vreme (*vacatio legis*) pre nego što zakon počne da se primenjuje – da proizvodi pravno dejstvo. Taj rok je osam dana, ali može biti i duži (samo izuzetno kraći). Posle protoka tog roka, zakon obavezuje i svi su dužni da se ponašaju po dispozicijama koje on sadrži, u suprotnom trpeće sankcije.

Do kada pravni akti važe? Jedan akt može biti izričito ukinut nekim drugim aktom, te od tog trenutka on više ne važi (ovakav način ukidanja pravnog akta se naziva abrogacija). Može isteći rok na koji je akt donet (pravni akti sa oročenim trajanjem). Ili, što je često

slučaj, može doći do usvajanja novog akta koji uređuje istu materiju na drugačiji način. Zbog postojanja konkurencije akata, ne mogu oba da se primene u isto vreme, te se prednost daje kasnijem aktu (derogacija).

Pravni akti, po pravilu, važe za budućnost (*pro futuro*), odnosno za sve slučajeve koji se dogode nakon stupanja pravnog akta na pravnu snagu. Samo izuzetno, i pod posebnim uslovima, akti mogu da se primenjuju retroaktivno, odnosno na neki događaj koji se desio pre nego što su oni stupili na pravnu snagu (počeli da važe). Ograničenost retroaktivne primene prava je naročito izražena u krivičnom pravu.

9. Pojam i elementi pravnog sistema

Pravni sistem ili pravni poredak predstavlja strukturiran skup svih važećih pravnih normi. Takav sistem je izuzetno složen i može se podeliti na nekoliko većih i manjih celina.

Polazna podela prava jeste na unutrašnje i međunarodno pravo. Pod prvim se smatra ono pravo koje države samostalno stvaraju i menjaju i koje se primenjuje na njihovoj teritoriji. Međunarodno pravo podrazumeva pravo koje nastaje na međunarodnom nivou, sporazumom između država (i/ili međunarodnih organizacija) i koje, po pravilu, obavezuje same države, ali ne neposredno i njene građane. Proces globalizacije sve više dovode do gubljenja oštre podele između ove dve sfere prava.

Druga podela prava jeste na privatno i javno pravo. Kada se kao jedan subjekat u pravnom odnosu javlja država (ili državni organ), odnosno drugi nosilac javnih ovlašćenja i u njemu nastupa sa položaja vlasti kao jači pravni subjekt, reč je o javnom pravu¹⁶. Tu spada npr. krivično i prekršajno pravo, poresko pravo, ustavno pravo, budžetsko pravo i druga prava gde subjekti nisu ravnopravni, već jedan nameće svoju volju drugome. Privatno pravo podrazumeva formalnu ravnopravnost subjekata. Nijedna strana nije nadmoćnija, ne postoji mogućnost da jedan subjekt drugom nameće svoju volju, odnosno da ga primora da stupi u pravni odnos i da trpi posledice istog. Tu spada, pre svega, privredno ugovorno pravo i obligaciono pravo. Slobodno biramo da li ćemo od nekoga nešto kupiti i pod kojim uslovima. Čak i kada se država javi, kao jedna strana, u privatnopravnom odnosu, ona se ne ponaša kao jača strana (i može biti tužena i primorana da ispuni svoje obaveze, npr. iz ugovora o

¹⁶ Npr. kada poreska uprava poreskom obvezniku nameće obavezu plaćanja poreza poreskim rešenjem. Poreski obveznik nema mogućnost da odbije ovu obavezu niti da utiče da ona bude veća ili manja (van zakonskih mogućnosti). Poreski organ primenom predviđenih pravila procenjuje imovinu poreskog dužnika i razrezuje porez i takvu obavezu nameće poreskom obvezniku nezavisno od njegove volje.

kupoprodaji). Postoje i mnogobrojne oblasti gde se prepliću javnopravni i privatnopravni elementi. Tako u porodičnom pravu i ustanovi braka postoje elementi na koje supružnici ne mogu da utiču¹⁷, ali postoje i oni na koje mogu¹⁸.

Pravni sistem predstavlja jednu izuzetno složenu celinu. U okviru njega mogu se uočiti i grupisati njegovi sastavni delovi, odnosno pravni instituti, grane prava i pravne oblasti.

Pravni institut (ili pravna ustanova) predstavlja najuži klasifikacioni element pravnog sistema – njegov osnovni deo. Najprostije rečeno, pravna ustanova jeste skup normi koji reguliše jedan društveni odnos ili manju grupu srodnih odnosa. Neke od pravnih ustanova su brak (skup svih pravnih normi koji reguliše sklapanje braka, prava i obaveze supružnika, prestanak braka), testament (pravila koja predviđaju vrste testamenta, način njegovog sastavljanja, pravno dejstvo) ili, na primer, ustanova svojine (šta je svojina, kako nastaje, pod kojim uslovima se može preneti na drugoga, na koji način prestaje). Svaki pravni sistem se sastoji od ogromnog broja različitih pravnih instituta. Neki instituti nastaju, neki nestaju, a neki se menjaju¹⁹.

Grupisanjem čitavog niza srodnih pravnih ustanova obrazuju se **grane prava**. Neke od osnovnih grana prava su: *stvarno pravo, porodično pravo, obligaciono pravo, nasledno pravo, krivično pravo, bankarsko pravo...*

Navedene celine se mogu i dalje dodatno podeliti na *podustanove* (npr. u okviru svojine razlikujemo privatnu, državnu i društvenu svojinu) i *podgrane* (tako se obligaciono pravo sastoji od dve velike celine, od ugovora u privredi i od ugovora koji zaključuju lica koja nisu privredni subjekti).

Najširu klasifikacionu celinu predstavljaju **pravne oblasti**, kao najveći delovi pravnog sistema, koji poseduju samo najosnovnije zajedničke karakteristike. Osnovne pravne oblasti su javnopravna i privatnopravna oblast, kao i unutrašnje i međunarodno pravo.

Sve navedene podele nisu apsolutne. Postoji niz pravnih instituta koji, po svojoj suštini, spadaju u više grana prava, odnosno postoje određene grane prava koje imaju i javnopravna i privatnopravna svojstva.

¹⁷ Forma braka, postupak sklapanja, učešće matičara, uvođenje u matične knjige i slično.

¹⁸ Supružnici se mogu sporazumeti da li će uzeti zajedničko prezime i koje, ili će svako svom pridodati prezime drugog supružnika, ili će svako zadržati svoje.

¹⁹ Tako društvena svojina nema gotovo više nikakav značaj u našem pravnom sistemu, dok je ustanova internet plaćanja stekla značaj o kome se pre nekoliko decenija nije moglo ni sanjati.

Primer strukture pravnog sistema

JAVNOPRAVNA OBLAST		PRIVATNOPRAVNA OBLAST	
Krivično pravo	Poresko pravo	Stvarno pravo	Obligaciono pravo
Instituti: <ul style="list-style-type: none">• Protivpravnost,• Krivica,• Krivična sankcija,• Uračunljivost.	Instituti: <ul style="list-style-type: none">• Poreski obveznik,• PDV,• Porez na imovinu,• Prihod.	Instituti: <ul style="list-style-type: none">• Pokretna stvar,• Nepokretnost,• Svojina,• Posluga.	Instituti: <ul style="list-style-type: none">• Kapara,• Kamata,• Docnja,• Punovažnost.

III PSIHOLOGIJA²⁰

²⁰ **Izvodi iz:** Rot, N., Radonjić, S. (2002). *Psihologija* (VIII izdanje). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

1. Uvod

1.1. Predmet i definicija psihologije

Kakav je svet oko nas i kako se on razvija i menja, predmet je proučavanja različitih prirodnih i društvenih nauka. One proučavaju objektivnu stvarnost. Kakvi doživljaji postoje, kako se javljaju i teku, šta im je osnova i kako se manifestuju – proučava psihologija. Ona proučava **psihičku stvarnost i psihički život**. Psihički život čine psihički procesi, psihičke osobine i njihovo manifestovanje u ponašanju. Psihički procesi kod ljudi mogu biti intelektualni, kao što su opažanje, učenje, pamćenje i mišljenje; mogu biti emocionalni (osećanja); mogu biti konativni ili voljni, kao što su motivacija i voljne radnje. Pod psihičkim osobinama podrazumevaju se relativno trajne odlike pojedinaca, kao što su: navike, sposobnosti, temperament, potrebe, interesovanja i druge osobine ličnosti, a koje, kao i psihički procesi, dolaze do izražaja u ponašanju ljudi, u njihovim postupcima i reagovanjima.

1.1.1. Psihologija kao nauka

Psihologija proučava psihički život izučavajući dve vrste pojava. Prvo, to su postupci i reagovanja pojedinaca koje mogu opažati ostali ljudi. Zato se može reći da psihologija proučava svoje probleme na osnovu spoljašnjeg ponašanja. Psihički procesi kod životinja mogu se proučavati samo na osnovu takvog, objektivno manifestovanog ponašanja. Ali o psihičkom životu ljudi može se saznati i na drugi način – na osnovu neposrednog iskustva koje imamo mi sami i koje imaju drugi ljudi o svojim doživljajima. Zato se može reći da psihologija psihički život ne proučava samo na osnovu ponašanja, koje se može objektivno posmatrati, nego i na osnovu neposrednog iskustva koji mi sami imamo ili o kojem nam drugi ljudi saopštavaju.

Psihologiju, kao svaku nauku, karakteriše izučavanje pojava prema utvrđenim postupcima – naučnim metodama i tehnikama, kao i povezivanje novih saznanja sa već stečenim znanjima. Važna je odlika psihologije, kao i ostalih empirijskih nauka, da ona svoje zaključke izvodi na osnovu brižljivog prikupljanja i proveravanja činjenica. Upravo po ovim karakteristikama psihologija se kao nauka razlikuje od opšteg shvatanja o psihičkim pojavama, od prikazivanja psihičkog života u umetničkim delima i slično.

1.1.2. Definicija psihologije

Psihologija se, dakle, može definisati kao *sistematsko izučavanje psihičkog života ljudi i životinja, a na osnovu proučavanja objektivnog ponašanja i neposrednog iskustva.*

Teorijski zadatak psihologije je upoznavanje karakteristika i zakonitosti psihičkog života. Svrha teorijskog istraživanja u psihologiji je upoznavanje jednog dela stvarnosti – psihičke stvarnosti. Psihologija bi trebalo da odgovori na tri pitanja: **šta?** (da što potpunije opiše psihičke pojave), **kako?** (da pokaže kako se odvijaju psihički procesi i kako se formiraju psihičke osobine) i **zašto?** (da otkriva uzroke pojedinih psihičkih pojava i objašnjava postupke ljudi).

Praktični zadatak psihologije sastoji se u primenjivanju rezultata psiholoških istraživanja radi što uspešnijeg obavljanja različitih ljudskih delatnosti. Tako, na primer, rezultati psiholoških istraživanja koriste se za što uspešniji nastavni i vaspitni rad ili za otklanjanje psihičkih smetnji ljudi koje im otežavaju obavljanje poslova i odnose sa drugim ljudima.

1.2. Ontogenetski razvoj i faktori psihičkog razvoja pojedinca

Na psihički razvoj pojedinca utiče mnogo faktora, koji se mogu svesti na tri opšta činioca: nasleđe, sredinu i aktivnost pojedinca.

1.2.1. Nasleđe i sazrevanje

Svaki se čovek rađa sa određenim naslednim osobinama. Dve su vrste nasledenih odlika: a) zajedničke za sve ljude, kao što su, na primer, sposobnost opažanja ili sposobnost za usvajanje govora i b) specifične za pojedinca, od roditelja i predaka nasleđene karakteristike, na primer veća ili manja živost reagovanja ili jači i slabiji određeni nagoni.

Faktori koji određuju nasleđe i nasleđene osobine pojedinca jesu hromozomi i geni. Činjenica da svaki pojedinac nasleđuje gene od roditelja ne znači da će sva deca od istih roditelja imati iste nasledne osobine. Postoje, naime, ogromne mogućnosti kombinovanja hromozoma i gena.

Čitav organizam – nervni sistem, mišići, čulni organi i žlezde – razvija se postepeno. Zato se i mnogi oblici ponašanja i psihičkog života, i onda kada počivaju na nasleđu, ne javljaju odmah po rođenju; dolaze do izražaja tek posle određenog perioda sazrevanja organizma i njegovih organa. Sazrevanje ili maturacija je fiziološki proces razvijanja naslednih osnova.

1.2.2. Značaj sredine

Za izvesne urođene dispozicije postoje gotovo uvek potrebni uslovi da se razviju, na primer dispozicija za opažanje ili ovladavanje govorom. Međutim, za druge dispozicije, na primer za izrazite intelektualne sposobnosti nije tako; za njihov razvoj potrebni su i posebni

uslovi. Ali uvek treba da postoje neki sredinski uslovi. Za razvitak psihičkog života čoveka, a posebno za razvitak njegove ličnosti, veći značaj ima društvena nego prirodna sredina. Nije svaka društvena sredina, međutim, jednako pogodna za formiranje određenih osobina; neka sredina pomaže i podstiče njihov razvoj više, a neka manje; jedna podstiče razvoj u jednom pravcu, a druga u drugom. Od toga kakva je društvena sredina, posebno kakav je odnos roditelja i drugih osoba prema detetu, zavisice stepen razvitka raznih sposobnosti i formiranje raznih osobina ličnosti.

1.2.3. Uloga aktivnosti

I za formiranje jednostavnih čulnih i motornih sposobnosti potrebna je aktivnost u određenoj sredini da bi se te sposobnosti razvile. Još u većoj meri je potrebna aktivnost kada je reč o razvitku složenijih osobina čoveka. U stvari, osobine čoveka se ne formiraju prostim, pasivnim delovanjem sredine na njega, nego upravo delovanjem čoveka u određenoj sredini. Čovek mora da koristi nasleđem date uslove, da angažuje svoje funkcije i često da ulaže napor kako bi razvio određene osobine.

2. Psihički procesi, osobine i stanja

U ovom delu biće prikazani samo neki od mnogih procesa, osobina i stanja koje psihički život podrazumeva. Krenuće se od kognitivnih i biće ukratko predstavljene: pažnja, pamćenje i zaboravljanje, učenje, kao i intelektualne sposobnosti. Zatim, biće predstavljen emotivni deo psihičkog života, a nakon toga i motivacioni.

2.1. Pažnja

Stepen psihičke aktivnosti ili budnosti može biti različit. U dubokom snu je on minimalan, u dremljivom stanju mali, u opuštenom budnom stanju malo veći, a veoma izražen u stanju skoncentrisanosti. Pažnja, dakle, predstavlja **stanje povećane budnosti**. Ali pažnja nije samo to.

2.1.1. Selektivnost i pažnja

U svakom trenutku na nas deluje ogroman broj spoljašnjih draži od kojih se zapaža samo mali broj. **Selektivnost i usmerenost** su važne odlike pažnje. Pažnja je najviše ispitivana u oblasti opažanja. Najčešće se i izjednačava sa usmerenošću i povećanom budnošću pri opažanju. Tu pažnja ima dve značajne karakteristike – **prilagodavanje organizma za prijem draži** i, kao posledicu toga, **jasniju svest** o sadržajima na koje je opažanje usmereno.

Za vreme pažnje **čitav organizam se podešava za što bolji prijem informacija**. U trenutku kada se „obradi pažnja“ na jedan sadržaj, sve druge aktivnosti se koče i prekidaju; čitavo telo (naročito čulni organi) zauzima takav položaj da opažanje bude što bolje: glava se okreće prema izvoru draži, oči se širom otvaraju, zenice se šire, osetljivost čula se povećava itd. Odvija se i niz unutrašnjih spoljašnjem oku nevidljivih promena, kao što su: rad srca i puls se menjaju, disanje je produbljeno, bolje je snabdevanje mozga kiseonikom itd. Dakle, **čulni organi su spremniji da primaju nove utiske, a mozak je spremniji da te utiske prerađuje**.

2.1.2. Činioci koji izazivaju i određuju pažnju

Postoje tri grupe činilaca koji izazivaju pažnju:

- 1) prirodna, urođena tendencija za **izvesne draži** ili **izvesna svojstva draži** privlače našu pažnju. To su veličina, promena veličine, jačina, promena jačine, prestanak draži, pokret itd.;
- 2) izvesni **unutrašnji činioci**, kao što su motivi, interesovanja, očekivanja. Na primer gladan čovek obraća pažnju na ono što može da mu utoli glad;
- 3) psihička aktivnost može biti **namerno** usmerena na određene sadržaje. Tu namernu pažnju teško je održati, bar u početku, ako nije potpomognuta s prethodne dve grupe činilaca. To je posebno teško, ako je namera u suprotnostima s postojećim emocijama i motivima.

2.2. Pojam učenja

Prema tradicionalnom shvatanju, pojam učenja sadrži sledeće karakteristike: to je svesna, namerna aktivnost; svrha mu je sticanje znanja ili veština i najčešće je vezano za namerno ponavljanje.

Navedeno shvatanje učenja nije pogrešno, samo je za savremenu psihologiju isuviše usko. Proces učenja se danas shvata mnogo šire. Pod učenjem se podrazumeva sve ono što je čovek stekao tokom života. Moglo bi se reći da su nasleđe (i sazrevanje) i učenje dva najvažnija činioca koja određuju razvoj i prirodu čoveka i njegovo ponašanje. Zato psiholozi danas definišu učenje mnogo šire: **to je trajna, ili bar relativno trajna promena individue, koja se pod određenim uslovima može manifestovati u njenoj aktivnosti i koja je rezultat prethodne aktivnosti individue**.

2.3. Pamćenje

Pamćenje je **trajanje** onoga što je učenjem prethodno stečeno. Učenjem se smatraju relativno trajne promene u nervnom sistemu; ono predstavlja „beleženje“ ili „upisivanje“ izvesnih tragova u mozgu. Pamćenje je **trajanje** tih tragova, a zaboravljanje **slabljenje** ili **nestajanje** ili možda samo **nemogućnost da se ti tragovi aktiviraju**.

Umesto o trajanju, može se govoriti **retenciji** i **zadržavanju** prethodno stečenog. O retenciji ili zadržavanju se ne zna ništa neposredno, već samo **posredno**, preko određenih ispoljavanja, manifestacija pamćenja. Postoje tri osnovne manifestacije pamćenja (onog što je zadržano):

- 1) **Sećanje ili obnavljanje** ranijih utisaka ili znanja; za ovaj aspekt pamćenja, u psihologiji se upotrebljava stručni termin **reprodukcija**. Reprodukovati znači načiniti neku vrstu duplikata – kopije, koja verno imitira osobine originala. To može da znači obnavljanje ranijih utisaka u obliku predstava ili ponavljanje rečima onoga što smo ranije čitali ili slušali;
- 2) **Prepoznavanje ili rekognicija** je svest da je sada opaženi objekat nekad bio u našem iskustvu. Ono ne mora da sadrži svest o tome gde je i kada objekat bio ranije doživljen, opažen, već samo neko osećanje poznatosti. Prepoznavanje se razlikuje u odnosu na reprodukciju, jer se odnosi na sada prisutan i opaženi objekat, a reprodukcija na odsutni; prepoznavanje se može izvršiti na osnovu samo jedne ili nekoliko zapamćenih karakteristika predmeta, što je nedovoljno za sećanje – reprodukciju. Prepoznavanje je otud lakši vid pamćenja; ono što se može prepoznati, ne može se reprodukovati;
- 3) **Ušteda** pri ponovnom učenju – čak i kada se više ne sećamo nekog gradiva tj. kada više nismo u stanju da ga reprodukujemo, ako ga učimo drugi put, učićemo ga brže i naučiti za kraće vreme uz manji broj ponavljanja.

2.4. Zaboravljanje

O zaboravljanju se govori kada se ranije naučeni materijal ne može više reprodukovati ili prepoznati, ili kada više nema ili ima malo uštede pri pokušaju ponovnog učenja. Naime, „tragovi“ koji su jednom zabeleženi u mozgu gube se, „blede“ ili, iz nekih razloga, postaju nepristupačni.

Istraživanja pokazuju da je tok zaboravljanja takav da je zaboravljanje u početku veoma brzo a zatim sve sporije. Najviše se zaboravi u prvim časovima posle učenja. Može se

desiti da danas zaboravimo nešto što smo juče pročitali. Ali ako se danas zna ono što se pročitalo pre mesec dana, malo je verovatno da će se to već sutra zaboraviti.

Istraživanjima se pokazalo i da se različiti sadržaji zaboravljaju različitom brzinom, pa se tako smisljeno gradivo zaboravlja sporije od besmislenog. Najsporije se zaboravljaju suštinske ideje, zatim poezija, pa proza, a najbrže se zaboravljaju besmisleni slogovi.

Zaboravljanje može biti **spontano**, usled neupotrebe. Ako se jednom naučeno gradivo ne obnavlja ili ukoliko se stečena znanja ne upotrebljavaju, ona će postati nesigurna i polako nestati. S druge strane, postoji i **aktivno** zaboravljanje koje je rezultat međusobnog ometanja ili sukobljavanja dva gradiva. Novo gradivo može da ometa ono staro naučeno, ali i obrnuto. Staro gradivo može da ometa da usvojimo i zapamtimo nešto novo.

2.5. Inteliktualne sposobnosti

Od svih sposobnosti čoveka, inteligencija izaziva najviše interesovanja kako kod psihologa, tako i kod laika. To je sposobnost koju ljudi visoko cene i kod drugih i kod sebe. Često se može čuti kako se neko žali na slabo pamćenje, ali ćete retko čuti da se neko žali na sopstvenu inteligenciju. Temeljnim pretraživanjem psihološke literature sigurno bi se našlo više od 50 definicija inteligencije. Pa ipak, one u izvesnoj meri ukazuju na iste bitne karakteristike inteligencije.

Neke od tih definicija su biološki obojene; inteligencija se definiše kao **sposobnost adaptacije ili prilagodavanja**. Druge odredbe imaju više psihološko značenje: inteligencija je **sposobnost učenja, sposobnost korišćenja starog iskustva u novim situacijama** i tome slično. Iako nisu pogrešne, te definicije ne ukazuju na koji način se postiže snalaženje u novim situacijama tj. one ukazuju na psihološki mehanizam karakterističan za inteligentne radnje. Suština inteligencije je **rešavanje problema uviđanjem ili shvatanje bitnih odnosa u datoj situaciji**. Jedan od prvih i najvećih istraživača inteligencije, Spirman (Spearman), definisao ju je kao: **shvatanje, uviđanje odnosa** između datih članova; i sposobnost **apstraktnog mišljenja**, koja je najčešće vezana za govor.

Pored inteligencije, kao najopštije i najznačajnije sposobnosti, postoje i druge, kao što su **senzorne** (sposobnost naših čula) i **motorne sposobnosti** koje se ispoljavaju prilikom sticanja različitih motornih veština.

2.6. Emocije

Pored toga što se spoljašnja realnost saznaje na nju se reaguje i na jedan subjektivan način – emocijama. Emocije sadrže tri vrste pojava:

- **fiziološke promene** – pulsa, krvnog pritiska, disanja, širenje i skupljanje krvnih sudova, mišićnu napetost itd.;
- **promene u spoljašnjem ponašanju** – mimika, gestovi, drhtanja, složena ponašanja;
- **subjektivni doživljaj emocije.**

2.6.1. Osećanja, emocije i afektivni ton

U našem jeziku, termini **emocije** i **osećanja** upotrebljavaju se kao reči istog značenja. Termini *osećaj* i *oset* odnose se na pojam senzacije vezano za opažanje. Dakle, emocije i osećanja se koriste kao sinonimi, postoji jedan pojam, ali postoje dve vrste subjektivnih doživljaja:

- stanje **prijatnosti** ili **neprijatnosti**;
- doživljaji, kao što su **radost**, **gnev**, **tuga**, **strah** itd. Za njih se upotrebljavaju termini **osećanje** ili **emocija**.

Kojim terminom onda označiti stanje prijatnosti ili neprijatnosti? U literaturi je za to najčešće korišćen termin **emocionalni** ili **afektivni ton**.

2.6.2. Afekti

Termin *afekat* nekad ima isto značenje kao i termin *emocija*. Izrazi *afektivni* i *emocionalni život* imaju ista značenja. No, pojam afekta često ima i jedno specifičnije značenje. Pod afektom se često podrazumeva emocionalni doživljaj koji se **namlo javlja**, ima **veliki intenzitet** i **buran tok** i koji sadrži **izrazite telesne i psihičke promene**. Primeri afekta su: panični strah, neobuzdani bes, beskrajna radost itd.

2.6.3. Raspoloženja

Raspoloženja su **manje intenzivna, ali dugotrajna emocionalna stanja** koja „boje“ celokupno svesno doživljavanje. Ponekad su raspoloženja izazvana nekim spoljašnjim događajem ili nizom događaja, ali ponekad poreklo raspoloženja nije sasvim poznato. **Dominirajuća raspoloženja** su karakteristična za određene tipove ličnosti i temperamenta. Kod jednih preovlađuju vedra raspoloženja, kod drugih tmurna, kod trećih napregnuta i „prgava“.

2.6.4. Sentimenti

Osećanja, emocije, afekti, raspoloženja, prijatnost i neprijatnost su psihički procesi koji se u datom trenutku **svesno doživljavaju**. Zato što se doživljava sada, u ovom vremenu,

za njih se kaže da su **aktuelni doživljaji**. Sentimenti su nešto drugo. Za primer se može uzeti sentiment mržnje (isto važi i za sentiment ljubavi, patriotizma). Recimo, Petar mrzi Janka. To važi i za vreme kad se Petar u prijatnom društvu zabavlja, peva, dakle za vreme dok kod Petra ne postoji nikakvo osećanje mržnje, već sasvim druga osećanja. Šta onda znači tvrdnja da Petar mrzi Janka? To znači da će Petar opet imati osećanje mržnje prema Janku kada ga ponovo sretne ili samo pomisli na njega. U međuvremenu, Petrova mržnja postoji kao neka **relativno trajna promena** u njegovom nervnom sistemu, u kom je ideja o Janku povezana sa **emocionalnom dispozicijom mržnje**. **Emocija ja trenutni doživljaj, sentiment je trajna struktura.**

2.7. Pojam motiva

Motiv i motivacija su najopštiji pojmovi koji se odnose na pokretanje aktivnosti i organizma. U svakodnevnom govoru postoje mnogi termini koji se odnose na pokretanje aktivnosti, na motivaciju organizma. Objasnićemo ukratko najvažnije motivacione pojmove. Najopštiji pojam je motiv. Ostali pojmovi su: potreba, nagon, želja, težnja i namera.

Potreba je nedostatak određenih materija u organizmu i nužnost da se one nadoknade u cilju normalnog funkcionisanja organizma i održavanja života. Smanjena količina vode u organizmu predstavlja organsku potrebu za vodom, a slično je i sa glađu. Opisana potreba naziva se **organska ili fiziološka potreba**. Ali pojam potrebe upotrebljava se i u jednom drugom značenju – kao **psihološka potreba**. Ono što čoveku psihološki nedostaje predstavlja psihološku potrebu. No, ovaj pojam nije lako razgraničiti i od drugih pojmova, kao što su složeni ili viši motivi, želja i težnja.

Nagon. Potrebe za mineralima ili vitaminima ne doživljavaju se svesno. Ali stanje potrebe može biti i doživotno i tada se govori o nagonu. Dakle, svesno doživljena potreba naziva se nagon. Takav je slučaj sa glađu, žeđu, seksualnim nagonom i tako dalje.

Želja. O želji se govori kada uz potrebu i nagon u svesti postoji predstava privlačnog cilja koji može da zadovolji postojeću potrebu.

Težnja. Ovaj pojam psiholozi definišu na različite načine, ali najčešće kao neodređeni motiv. Težnja nije usmerena na određeni, konkretan objekat kao želja, već ka nekoj vrsti objekta. No, postoje i druga značenja ovog termina.

Namera. Pojam namere je motivacioni pojam, ali vezan za voljnu radnju i odluku. O nameri se govori kada postoje: a) motiv, b) svesno voljno prihvatanje tog motiva i c) postavljanje cilja koji treba da se ostvari.

Motivi mogu biti **organski ili homeostazni**. Oni počivaju na organskim potrebama i oni su urođeni: glad, žeđ itd. Homeostaza je ravnoteža između potrebnog i postojećeg, koja se stalno narušava. Zbog fizioloških viškova i manjkova u organizmu narušava se ta ravnoteža – homeostaza i stvara nesklad i neprijatnu stimulaciju. Taj nesklad stvara potrebu koja se doživljava kao nagon i koji podstiče čoveka na aktivnost koja će mu obezbediti ponovno uspostavljanje ravnoteže. Živi organizam ne može stalno da bude u stanju ravnoteže i homeostaza se iznova stalno narušava. **Složeni ili viši motivi su nehomeostazni**. U pitanju su društveni (težnja za prisustvom i vezivanjem za druge ljude) i lični, psihološki motivi (motiv za postignućem, težnja ka savršenstvu, samoostvarenju). Za razliku od homeostaznih motiva, za ove motive nije karakteristična neprijatna stimulacija i organizam ne teži smanjenju napetosti, već novoj stimulaciji, novim utiscima i povećanju draženja.

3. Ličnost

3.1. Šta proučava psihologija ličnosti

Ako želimo da upoznamo psihički život čoveka u celini, ne smemo se zadržati samo na proučavanju pojedinih vrsta psihičkih procesa (opažanje, učenje, mišljenje, osećanje, motivacija) i pojedinih osobina (inteligencija ili senzorne i motorne sposobnosti), već moramo proučavati celokupno njegovo ponašanje. Posmatrajući nečije ponašanje u celini, uočavamo određene karakteristike za koje ne možemo saznati proučavajući odvojeno pojedine vrste psihičkih procesa i pojedine osobine.

3.1.1. Karakteristike ljudskog ponašanja

Moguće je, pre svega, uočiti izvesnu doslednost u ponašanju svakog pojedinca. Doslednost ponašanja dolazi do izražaja pri sličnom ponašanju u sličnim situacijama. Tu doslednost u ponašanju konstatujemo navodeći da je on vredan ili lenj, veseo ili ozbiljan, sebičan ili nesebičan. Mada ljudi nisu potpuno dosledni, ipak jesu toliko da se može govoriti o određenim osobinama koje se mogu predviđati s izvesnom verovatnoćom.

Čovek nema samo jednu osobinu koju ispoljava s većom ili manjom doslednošću, već ima više osobina. Te osobine (i oblici ponašanja u kojima dolaze do izražaja) povezane su i čine **organizaciju ili jedinstvo**. Ponašanje čoveka nije skup nepovezanih aktivnosti niti su

osobine koje ima neusklađene. Te crte su povezane u jedinstvo i predstavljaju manje ili više usklađenu integraciju. One su sklop (sistem), a ne skup.

Jedinstvo možemo često utvrditi i tamo gde naizgled nema nikakvog sklada između osobina i ponašanja kroz koje se osobine manifestuju. Neka osoba može, na primer, pokazivati u nekim svojim postupcima sebičnost, a u drugim nesebičnost. Ali kad shvatimo da i sebičnost i nesebičnost predstavljaju izraz težnje za sticanjem, razumećemo da i u ovom slučaju postoji jedinstvo ponašanja.

Važna odlika ponašanja svake osobe jeste i njena osobenost. Posmatrajući ljude, možemo videti da svaki pojedinac, u izvesnoj meri, pokazuje osoben, za njega karakterističan način ponašanja. Svaki čovek, posmatrajući njegovo ponašanje u celini, razlikuje se od drugih.

I osobine koje poseduju i načini na koje su te osobine povezane u jedinstvo razlikuju se kod različitih ljudi. Svaki čovek ima svoj **stil ponašanja** koji se, u izvesnoj meri, izražava i u pokretima, držanju, hodu, rukopisu. I osobenost je samo relativna (dovoljno je izraziti da se može govoriti o pojedincu kao osobenoj ličnosti), ali ne toliko da ne bismo mogli upoređivati ponašanja i utvrditi opšte karakteristike i zakonitosti formiranja i ponašanja ličnosti.

3.1.2. Definicije ličnosti

Stručnjaci koji su se bavili pitanjima ličnosti pokušali su da ukažu na neke odlike kojima bi bilo moguće prikazati opšte, za ljude karakteristične načine ponašanja i objasniti doslednost, jedinstvo i osobenost u ponašanju. Takvim se smatraju pojedine vrste dispozicija, pre svega, dispozicija od kojih zavisi relativno širok obim aktivnosti neke osobe. Takve personalne dispozicije nazivaju se osobinama ličnosti. Želimo li, dakle, da damo potpunije određenje ličnosti, možemo je definisati kao **jedinstvenu organizaciju osobina koja se formira uzajamnim delovanjem jedinice i sredine i određuje opšti, za pojedinca karakterističan, način ponašanja.**

3.2. Temperament i crte temperamenta

3.2.1. Pojam temperamenta

Temperamentom se označava, pre svega, koliko se lako i sa kojim intenzitetom i trajanjem javljaju osećanja. Temperament bi, prema tome, predstavljao **dispozicije za način emocionalnog reagovanja.**

3.2.2. Vrste temperamenta

Postoji više pokušaja razlikovanja određenih vrsta temperamenta. Najpoznatija i najproširenija klasifikacija temperamenta, iako veoma stara, jeste ona koju je dao grčki lekar, Hipokrat, a koju je upotpunio drugi mislilac – Galen. **Hipokratova klasifikacija** razlikuje četiri temperamenta: kolerički, sangvinički, flegmatični i melanholični.

Kolerički temperament se ogleda u jakim osećanjima, lakom rešavanju na akciju i čestom uzbuđenju. Posebna je karakteristika čoveka koji se odlikuje koleričkim temperamentom da se lako naljuti i žestoko manifestuje svoju ljutnju, pa zato često dolazi u sukobe sa drugim ljudima. Ukratko, kolerički temperament karakterišu nagle i jake reakcije.

Sangvinički temperament ima čovek koji brzo reaguje, čija osećanja međutim nisu jaka i ne traju dugo. Takav čovek brzo prelazi iz negativnog u pozitivno raspoloženje, a sklon je vedrom raspoloženju. Ukratko, ovaj temperament karakterišu brze, ali slabe reakcije.

Flegmatički temperament ima onaj čovek koji reaguje ređe, reakcije su mu spore, a osećanja se slabo manifestuju. To je, po pravilu, miran, staložen, slabo osetljiv i slabo pokretljiv čovek. Ukratko, flegmatički temperament karakterišu slabe i sporije reakcije.

Melanholički temperament poseduje čovek koji retko reaguje, ali kada reaguje, onda to čini intenzivnim osećanjima koja dugo traju. On, pre svega, reaguje na ono što je u vezi sa njegovom ličnošću. Teško se odlučuje, slabo je pokretljiv, preovlađuju neprijatna osećanja – osećanja tuge i zabrinutosti. Ukratko, to je temperament kod koga su reakcije retke, spore, ali jake.

3.3. Karakter i crte karaktera

Izraz *karakter* u psihologiji se upotrebljava u više značenja. Mnogi psiholozi upotrebljavaju termin karakter **umesto termina ličnost**, pa terminom karakter označavaju psihologiju ličnosti. Često se izrazom karakter označava i **moralna strana ličnosti**. O karakteru se govori kada se ocenjuje ponašanje ličnosti u skladu sa vladajućim moralnim principima. Vrlo često se tim izrazom označavaju **voljne ili konativne osobine**, pa se govori o upornosti, odlučnosti, doslednosti u ponašanju, inicijativnosti i njima suprotnim crtama, kao karakternim osobinama.

3.3.1. Karakterne crte

Karakterne crte mogu se odrediti kao voljne dispozicije za društveno važne i relativno trajne načine ponašanja koji se ocenjuju kao dobri ili rđavi, društveno poželjni ili nepoželjni.

Razlikuju se četiri grupe: a) opšte karakterne crte, kao što su odlučnost, doslednost i hrabrost; b) karakterne crte koje dolaze do izražaja u odnosima prema drugim ljudima, kao što su humanost, nesebičnost i tolerantnost; c) karakterne crte koje se manifestuju u odnosu prema radu, kao što su marljivost, odgovornost i savesnost i d) karakterne crte koje se pokazuju u odnosu prema samom sebi, kao što su skromnost, promišljenost i samokritičnost. U svaku od ovih grupa ulaze, razume se, i mnoge druge crte ličnosti, među ostalim, i suprotne po poželjnosti, na primer neodlučnost, sebičnost, lenjost, neskromnost i druge.

Dok je temperament prvenstveno zasnovan na nasleđu, karakter se uglavnom stiče, iako i nasleđe ima uticaja na njegovo formiranje. Genetski date odlike, kao što su brzina i snaga reagovanja manifestuju se u crtama temperamenta, ali i u voljnim osobinama. Kako karakterne crte sadrže i voljne osobine, tako i nasleđe, bar za neke karakterne crte, predstavlja opštu osnovu, na primer za crte kao što su odlučnost ili upornost. Ali i karakter i karakterne crte prvenstveno se formiraju na osnovu ličnog iskustva, raznim oblicima učenja i delovanjem raznih agenasa socijalizacije, posebno porodice, vršnjaka i škole.

3.4. Poremećaji duševnog života

3.4.1. Kriterijumi normalnosti

Iako se za neko ponašanje često kaže da odstupa od normalnog i da je neka ličnost nenormalna, treba reći da je veoma teško povući oštru crnu između normalnog i nenormalnog ponašanja. Gotovo svi ljudi u nekim situacijama pokazuju ponašanje koje bi bilo moguće označiti, kada bi se javljalo često, nenormalnim.

Postoje uglavnom dva merila koja se koriste za razlikovanje normalnog od nenormalnog ponašanja; jedno je odstupanje od uobičajenih oblika ponašanja pretežne većine stanovništva. Teško je prihvatljivo, međutim, da se nešto proglasi nenormalnim samo zato što se razlikuje od onoga što je uobičajeno i često. Bolji način za razlikovanje normalnog od nenormalnog jeste utvrđivanje postojanja ili nepostojanja određenih osobina. Za normalnost su, pre svega, karakteristične: emocionalna stabilnost i zrelost, razvijena socijalnost i normalan stepen intelektualnih sposobnosti, zatim realističnost u ocenjivanju sopstvenih sposobnosti i mogućnosti, sposobnost da se sa drugim osobama uspostave situaciji primereni odnosi, odsustvo preterane agresivnosti i anksioznosti. Naročito važne karakteristike normalnosti su želja i volja za životom, kao i nastojanje da se određeni društveno prihvaćeni ciljevi i vrednosti ostvare.

3.4.2. Psihotičke teškoće i poremećaji

Svaki čovek tokom života mora da rešava mnoge probleme, dolazi u nedoumicu kako da postupi u određenoj situaciji (na primer koje ponašanje da odabere), doživljava neuspehe koji ga obeshrabruju (u školi, u pozivu, u društvenim odnosima), reaguje povremeno na pojedine situacije na način koji mu ne pomaže da neki problem savlada, nego mu to još više otežava (pokazuje agresivno ponašanje ili neopravdani strah). U svim ovim slučajevima čovek se oseća nesigurnim, neodlučnim i nerasploženim, pa se javljaju psihičke teškoće. One su obično povremene i čovek je redovno u stanju da ih savlada ili sopstvenim naporom, ili uz pomoć drugih.

O poremećajima ponašanja govori se samo onda ako pojedinac duže vreme ili trajno pokazuje ponašanje koje se ne može smatrati adekvatnim i normalnim. Postoje dve velike grupe mentalnih poremećaja – lakši duševni poremećaji koji se nazivaju neuroze ili psihoneuroze i teži, psihoze ili duševne bolesti. Često se kao o trećoj grupi poremećaja govori o karakternim poremećajima, a u okviru njih o psihopatijama.

3.4.3. Neuroze: karakteristike neurotskih stanja

Najrašireniji poremećaji ponašanja su neurotske reakcije. Prema procenama nekih stručnjaka, kod više od petine stanovništva velikih gradova prisutni su poremećaji o kojima se može govoriti kao o neurozama. Neuroze su blaži poremećaji pri kojima je za određeno vreme smanjena sposobnost snalaženja u pojedinim situacijama i prilagođavanja ljudima. Neuroze nisu bolesti koje dovode do prekida kontakta sa ljudima ili koje bi kao posledicu imale nemogućnost obavljanja redovnih poslova. Osobe koje pate od neuroza – neurotičari, obično tačno ocenjuju da imaju teškoće u odnosima sa ljudima, kao i u obavljanju raznih poslova.

3.4.4. Psihoze: karakteristike psihotičkih poremećaja

Mnogo teži duševni poremećaji od neuroza su psihoze. Ovim nazivom obuhvaćene su različite vrste poremećaja, kojima je zajedničko da su: teški duševni poremećaji, veoma ograničen ili sasvim prekinut kontakt sa stvarnošću, nemogućnost obavljanja zanimanja, izrazito nenormalni oblici ponašanja (mišljenja, osećanja, akcija), pa bolesnici ponekad mogu postati opasni za sebe i svoju sredinu i često ih treba, na duži ili kraći vremenski period, smeštati u posebne institucije (duševne bolnice).

Psihotički poremećaji predstavljaju najteži oblik neprilagođenosti i najveće odstupanje od normalnog reagovanja. Karakterišu ih mnoge promene u psihičkim funkcijama. U kognitivnoj oblasti, to su iskrivljeni opažaji, posebno česte halucinacije pri kojima se čuje i

vidi nešto za šta nema odgovarajućih draži (na primer preteći glasovi), javljaju se deluzije – čvrsta uverenja o nečemu što je suprotno realnosti (o vlastitoj veličini i važnosti, o sistematskom proganjanju). Izraziti su poremećaji u afektivnoj oblasti, pa se javljaju emocije neprimerene realnoj situaciji ili smanjivanje krajnje razdraganosti i duboke potištenosti. I u aktivnostima se javljaju poremećeni vidovi ponašanja, bilo kao potpuno zadržavanje i ukočenost pokreta, bilo kao stalno i besmisleno ponavljanje određenih pokreta. Spomenuti poremećaji, kao i drugi znaci psihotičkih poremećaja mogu biti više ili manje izraženi i učestali. Postoje mnogi simptomi duševnih oboljenja, koji se javljaju u raznim kombinacijama i formama. Sve je više stručnjaka koji smatraju da nije moguće strogo razlikovati određene i izražene vrste duševnih oboljenja, kao što nije ni opravdano povlačiti suviše oštru granicu između zdravih i bolesnih osoba.

Vrste i oblici psihoza. Psihoze se obično dele na dve velike grupe – na **organske i funkcionalne**. **Organske psihoze** su one kojima je uzrok prvenstveno u organskim promenama, u poremećajima na mozgu ili drugim delovima centralnog nervnog sistema. Mogu ih izazivati pojedine bolesti, povrede mozga, hemijska trovanja materijama unetim u organizam (na primer u slučajevima teškog alkoholizma); mogu biti posledice starenja, kao i kod tzv. senilne psihoze ili senilne demencije izvesnog broja starih osoba. **Funkcionalnim psihozama** nazivaju se duševna oboljenja kod kojih organski uzroci nisu jedini, a obično ni prvenstveni uzroci poremećaja. Poremećeno ponašanje javlja se, pre svega, kao posledica nemogućnosti da se pojedinac snađe u određenoj životnoj situaciji, da reši konflikte koji su postali veoma oštri i teški za njega. Duševna bolest ima za ličnost određenu funkciju, ona postaje sredstvo pomoću kojeg se bolesnik oslobađa stvarnosti koju nije u stanju da savlada i podnese. Od nepodnošljive stvarnosti on beži u bolest.

Često se razlikuju **tri grupe funkcionalnih psihoza**. Prvu čine **šizofrenički psihotični** poremećaji i oni su najbrojniji među duševnim oboljenjima. Karakteristike su im teški poremećaji viših kognitivnih funkcija i puna nesposobnost ocene realnosti, pa dolazi do prekida sa njom i do povlačenja u sebe. Naziv je grčkog porekla a znači cepanje, podvijanje razuma. Šizofreni poremećaji predstavljaju nedostatak jedinstva ličnosti. U odnosu na to koji simptomi prevladavaju, razlikuju se: hebefrenička šizofrenija, koju karakteriše nezrelost ponašanja, ponašanje kao kod malog deteta; paranoična šizofrenija – s čestim javljanjem sumanutih ideja, na primer veličine; katatonička šizofrenija – koju odlikuje ukočenost pokreta; obična šizofrenija – s opštim odlikama šizofreničkih poremećaja.

Drugu grupu psihoza čini **paranoja**. Dok su pri paranoičkoj šizofreniji sumanute ideje povremene, kod paranoje postoji sistem trajnih sumanutih uverenja o vlastitoj veličini zbog koje osobu proganjaju i prete joj. Razni podaci se povezuju i tumače u skladu sa bolesnom idejom. Intelktualne sposobnosti u ostalim pitanjima uspešno funkcionišu.

Afektivni poremećaji čine treću grupu. Nazivaju se i manijakalno-depresivnom psihozom, jer se obično smenjuju stanja manije – uzbuđenosti, preterane razdraganosti i stanja depresije – duboke potištenosti. Ali kao oblici se javljaju i samo periodi depresije (češće) ili samo periodi manije.

3.4.5. Karakterni poremećaji

Postoji veliki broj različitih poremećaja psihičkog života koje je teško svrstati bilo među neuroze, bile među psihoze, a ne mogu se smatrati ni normalnim ponašanjem. Nazivaju se obično karakternim poremećajima, a ponekad i poremećajima ponašanja. Tim nazivom se obuhvataju različiti oblici devijantnih ponašanja koja odstupaju od normalnog i za društveni život zahtevnog i potrebnog ponašanja. Takvo je ponašanje teških alkoholičara, narkomana, seksualno nasilničkih osoba i drugih oblika učestalog agresivnog i destruktivnog ponašanja.

Opšta je odlika karakternih poremećaja da predstavljaju asocijalno i amoralno ponašanje. Asocijalno je jer je takvom ponašanju svojstveno neobaziranje na interese i osećanja drugih ljudi, a amoralno je jer predstavlja nevođenje računa o moralnim normama zajednice. Dok su emocionalna i konativna (konkretno karakterna) strana ličnosti defektne, intelektualne funkcije su normalne. Osobe sa karakternim poremećajima uspešno ih koriste za ostvarenje svojih asocijalnih i amoralnih ciljeva.

Psihopatije. Ponekad su pojmovi karakternih poremećaja i psihopatija izjednačavaju. Često se, međutim, psihopatije određuju kao posebna vrsta karakternih poremećaja. Psihopate često odlikuje nastojanje da zadovolje snažne težnje usmerene na štetu drugih i da nalaze zadovoljstvo u tome. Čest oblik psihopatije je sadizam – zadovoljstvo u mučenju drugih osoba; destruktivnost – zadovoljstvo u razaranju i uništavanju. Psihopata koji nalazi zadovoljstvo u podmetanju požara naziva se piroman. Karakteristike psihopata, kao i svih osoba sa karakternim poremećajima, jesu neosetljivost za druge i neobaziranje na druge kada je reč o zadovoljenju impulsa, a zatim nepoštovanje moralnih principa i društvenih pravila, nepostojanje osećanja odgovornosti, kao ni kajanja, osećanja krivice i stida.